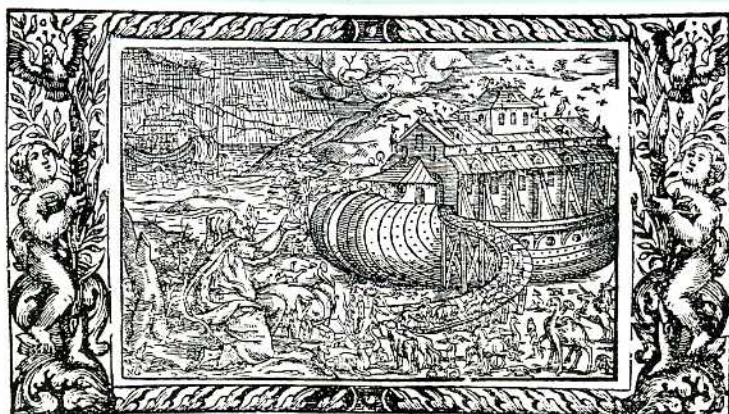

КОВЧЕГ

II

Інститут Історії Церкви
Львівської Богословської Академії
* * *
Українська комісія порівняльної церковної історії

КОВЧЕГ

*Науковий збірник
із церковної історії*

Число 2

Львів
2000

Ковчег. Науковий збірник із церковної історії / За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. – Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії 2000.
– Число 2. – viii + 520 с.

Редакційна колегія:

о. Борис ГУДЗЯК, Ігор СКОЧИЛЯС, Олег ТУРІЙ

*Підготовка цього числа до друку здійснена завдяки підтримці
Стефана і Люсі Дудяків (США)*

*Публікації журналу Інститут завдячує добродійній допомозі
д-ра Гайнріха Брукнера (Німеччина)*

У збірнику використано ілюстрації з книг:
Biblia Sacra Veteris et Novi Testamenti, Paris 1628;
Гравюри Франціська Скарыны, Мінск 1972.

Передруки і переклади матеріалів дозволені виключно
за згодою редакційної колегії

© Інститут Історії Церкви Львівської
Богословської Академії, 2000

© Б. Гудзяк, Є. Ломізе, М. Корзо, Б. Флоря,
Е. К. Суттнер та інші автори

ISBN 966-7034-19-4

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС І МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА ГАЛИЧИНИ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Після першого поділу Речі Посполитої (1772) частина українських земель, а з ними і деякі єпархії Києво-Галицької унійної митрополії, яка на той час охоплювала практично всіх вірних східного обряду в межах Польсько-Литовської держави, потрапили до складу Австрійської монархії¹. На відміну від Росії, де унія жорстоко переслідувалась і з часом була повністю ліквідована під виглядом «возз'єднання з православ'ям»², у новому коронному краю імперії Габсбургів – «Королівстві Галичини й Володимирії» – Греко-Католицька Церква (а саме так стали офіційно іменувати колишніх уніатів з волі австрійських правителів) здобула всебічну підтримку і покровительство цісарського уряду. Просвітницькі реформи Марії-Терезії та Йосифа II відкрили українській молоді доступ до освіти, у т. ч. й рідною мовою, юридично урівняли греко-католиків з єрархією та вірними латинського обряду, забезпечили мінімальний матеріальний добробут душпастирів, сприяючи тісній інтеграції Греко-Католицької Церкви в державно-політичні структури та суспільне життя³. Власті

¹ До імперії Габсбургів відійшли єпархії: Львівсько-Галицько-Кам'янецька (без подільських деканатів), Перемишльсько-Самбірсько-Сяноцька і частини Холмсько-Белзької та Луцько-Острозької (J. Petesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von der ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, т. 2: *Von der Wiederherrschstellung der Union mit Rom bis auf die Gegenwart (1596-1879)*, Wien 1880, с. 546). Митрополича архієпархія та єпископства Володимирсько-Берестейське, Пінсько-Турівське і більша частина Луцького, Холмського, а також Кам'янецький офіціалат Львівської єпархії спочатку належали до Польщі, а 1795 р. в основному перейшли до Росії. Лише Холмщина і Підляшшя в цьому ж році тимчасово були приєднані до Австрійської монархії (там же, с. 582-588; M. Narasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoldis 1862, с. 542-543). Територія Холмського владцтва після Віденського конгресу 1815 р. знову відійшла до складу Російської імперії. І хоча ще до 1830 р. єпархія формально перебувала у віданні галицького митрополита, папа Пій VII під тиском царського уряду змушений був підпорядкувати її безпосередньо Римові (M. Narasiewicz, *Annales...*, с. 771-803; J. Petesz, *Geschichte der Union...*, с. 831-875).

² На Правобережній Україні більшість уніатських церков перейшла на православ'я відразу після першого поділу Речі Посполитої за царювання Катерини II. За підрахунками польського історика та єпископа Едварда Ліковського, до кінця 1796 р. на Волині, Поділлі і Наддніпрянщині від унії відпало 7-8 млн. вірних. Остаточо Унійна Церква в Російській імперії була ліквідована в 1839 р. на соборі духовенства в Полоцьку, який проголосив про «повернення» українських і білоруських уніатів «в лоно Російської Церкви-матері» (див.: E. Likowski, *Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku*, Poznań 1880, с. 107-303).

³ Див.: І.-П. Химка, Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772-1918 // *Ковчег. Збірник статей з церковної історії* / ред. Я. Грицак, Б. Гудзяк 1

спричинилися й до організаційного оформлення церковно-адміністративних структур греко-католиків, відновивши у 1807 р. Галицьку митрополію⁴.

Зрівняння в правах

Та все ж проголошена австрійськими правителями юридична рівноправність здебільшого була лише декларативною, а Греко-Католицька Церква впродовж десятиліть й надалі залишалася в пониженому становищі і своє першочергове завдання вбачала в звільненні від утисків з боку польської знаті та латинської ерархії, які продовжували домінувати у суспільному та церковному житті краю. Революція 1848 р. і встановлення конституційного правління дали змогу руському клирові й церковному проводові не тільки заявити про свої потреби, але й домагатися реального забезпечення рівності обрядів, використовуючи як церковно-канонічні й державно-правові механізми, так і різні методи публічної дискусії та впливу на громадську думку.

Вже в першій петиції, поданій 19 квітня 1848 р. від імені галицьких русинів чільними діячами митрополичої консисторії цісареві Фердинанду I, говорилося про те, щоб зрівняння духовенства усіх трьох обрядів було «не на словах а на дѣлѣ»⁵. У відповіді австрійського уряду від 9 травня 1848 р. за підписом голови Ради міністрів Піллерсдорфа, оповіщеній курендою митрополичого ординаріату, зазначалося, що «правне зрѣвнанье всѣхъ трохъ католическихъ обрядовъ во всѣхъ правахъ, привилеяхъ и достоинствахъ остро дотримувати ся буде и не допуститъ ся, абы единъ надъ другий въ жаденъ способъ превозносился»⁶. Однак, незважаючи на таку багатообіцяючу заяву, реальний стан справ змушував галицьких русинів (і особливо духовну інтелігенцію) активніше домагатися забезпечення своїх релігійних і національних прав, які в тодішніх умовах досить часто ототожнювалися. Утворена 2 травня 1848 р. у приміщенні консисторії Св. Юра у Львові з ініціативи і під керівництвом церковної ерархії Головна Руська Рада – перша українська національно-політична організація в Галичині, – у своїй відозві до народу проголосила: «Первимъ заданьемъ нашимъ буде заховати вѣру и поставити на рѣвнѣ обрядокъ нашъ и права церкви и Священниковъ нашихъ съ правами другихъ обрядовъ»⁷. Одним із найважливіших аспектів цієї діяльності була необхідність дійсного зрівняння матеріального становища уніатського та латинського духовенства.

(Львів 1993) 73-107; О. Ю. Турій, *Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848-1867. Автореф. дис... канд. істор. наук*, Львів 1994.

⁴ J. Pełesz, *Geschichte der Union...*, с. 655-671; A. Korczok, *Die griechisch-katholische Kirche in Galizien*, Leipzig-Berlin 1921, с. 66-73.

⁵ *Зоря Галицька* (1848) 23 травня.

⁶ Там же, 30 травня.

⁷ Там же, 15 травня. Діяльність цієї організації детальніше розглядається в інших наших працях, тут же зупинимося лише на тих аспектах, які стосуються юридичного статусу Греко-Католицької Церкви й матеріального становища духовенства.

Винагорода за душпастирську працю

Злиденне існування греко-католицьких священників вражало навіть сучасників з інших країв монархії. Віденська газета «*Österreichische Beobachter*», статтю якої опублікувала в перекладі «*Зоря Галицька*», зазначала: «Якъ ма-ло ще давнѣйше виданѣ розпорядженя австрійського правительства о зрѣв-нянью лат[инського] і руск[ого] священничества въ Галичинѣ, а именно оухвала канцелярії надворной зъ 6 Вересня 1774 г., повелѣнне до оурядов окружныхъ зъ 1782 г. потому грамота зъ 1790 г. Цѣсаря Іосифа въ 1808 г. обновлена, въ томъ краю поважани и виполняни бували доводитъ не но во всѣмъ гѣршій матеріальний бытъ руского священничества въ примѣръ зъ лат., але и самымъ правительствомъ означена мѣра оупосаженья зъ фун-душу релігійного⁸. Коли конгруа лат. парохѣвъ на 400 З[олотих] Р[инських] визначена: выносить она оу рускихъ парохѣвъ лише на 300 З. Р., оу капеланѣвъ и кооператорѣвъ на 150 З. Р., оу адміністраторовъ на парохіяхъ 120 З. Р., а на капеланіяхъ на 100 З. Р., ба и тоє допѣро одъ 1847 р., бо перше мавъ адміністраторъ на парохіи 100 З. Р., а на капелянії лише 60 З. Р. рочного доходу»⁹. «По правдѣ, – говорилося далі в австрійському часописі, – таке оутриманье дало бѣ ся лише зо скупою заплаатою найпослѣднѣйшихъ слугъ зровняти. И за токои то заплааты мавъ рускій священникъ, часто много-численною родиною обремененный жити, свою родину зо своимъ станомъ згодно утримувати, а кромѣ того ще щось придбати, абы для своих по боль-шой часты за бѣднихъ кандидатѣвъ духовного чину отдаваемыхъ доньокъ

⁸ Релігійний фонд, заснований у 1782 р. цісарем Йосифом II за рахунок конфіскації й продажу майна католицьких монастирів, призначався для покращення утримання приходського духовенства. Одночасно була визначена і платня священників, т. зв. конгруа, яка дорівнювала 300 рин. для парохів, 150 рин. для сотрудників і 150 рин. для перестарілих душпастирів. Якщо дохід від церковних маєтностей, і насамперед – землі, та виконання церковних треб (т. зв. *jura stolae*) не досягав визначеної суми, тоді різниця доплачувалася з релігійного фонду (Ф. И. Свистунъ, *Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи*, ч. 1, Львів 1895, с. 54-55).

⁹ Наприкінці XVIII ст. австрійським урядом була проведена реорганізація приходів. Ті душпастирства, де число вірних перевищувало 600 чол., отримали статус парохій з оплатою священника 300 рин. Там, де парафіян було менше, утворювались місцеві капеланії з дотацією 150 рин. Капелани мали ті самі обов'язки, що й парохі, але платню отримували таку ж, як і сотрудники. Самі ж сотрудництва або кооператури засновувалися в тих приходах, де чисельність населення даного обряду перевищувала 1400 чол. (J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 726). Місцевими адміністраторами називались ті священники, котрі займали приходи відразу після висвячення. Для того, щоб стати повноправним парохом чи капеланом, необхідно було після обов'язкового трирічного випробування скласти конкурсний іспит і отримати згоду патрона (або інакше – покровителя церкви). Оплата адміністратора парохії дорівнювала 100 рин., адміністратора капеланії – 60. У 1847 р. вона була підвищена відповідно до 120 і 100 рин. (*Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857 рр. Замітки й тексти* / вид. К. Студинський, Львів 1920, с. 239 [= Українсько-руський архів 13-14]).

посагъ призбирати, котрый бы ихъ на початку газдованья хотяй одъ голоду хоронити, або въ нещаснимъ случаю передчасной смерти мужа для вдовы за одное покормленье служити бувъ годенъ, бо о пенсії для вдовъ и сиротъ по рускихъ священникахъ впередъ нѣхто не гадавъ, и допѣру в новѣйшихъ часахъ оучреждали оны самы зъ своихъ добровольныхъ складокъ фундушъ, котрый позосталымъ причастниковъ малу подпору, не лѣпше старцевого хлѣба обѣцати може»¹⁰. Тому закономірно, що справа поліпшення соціальних умов життя духовенства опинилася в центрі уваги Головної Руської Ради та її місцевих філій. На засіданні у Львові 6 жовтня 1848 р. о. Михайло Малиновський вніс пропозицію «писати до рейхстагу, щоби рожниця дотації духовенства латинського й руского була знесена»¹¹. Відповідна петиція була підготовлена на початку 1849 р.¹² Окреме звернення до уряду в листопаді 1849 р. відправила Коломийська Руська Рада, домагаючись «о дѣйствительное сровненіе католического духовенства греческого и латинского обрядка як и притчи церковной во обоихъ обрядкахъ въ жалованіи и содержаніи ихъ на Галицкой земли». Своє прохання коломийські священники аргументували тим, що «1) Духовенство католическое греческого обрядка исповѣдуеть ровно православноу Вѣру католическую со Духовенствомъ латинского обрядка, о чѣмъ буллы папскіи увѣряють; 2) отбываетъ тѣ самыи школы и воспитаніе, что и Духовенство латинское; 3) имѣеть въ Церквѣ и Державѣ тѣ самыи обязанности и труды, что латинское Духовенство»¹³. А Стрийська окружна Рада закликала священників усіх деканатів організувати збір підписів на підтримку вимоги про зрівняння оплати духовенства обох обрядів¹⁴. Очевидно, що митрополіча консисторія підтримала це починання, бо як читаємо в листі заступника голови Руської Ради у Львові Івана Борисікевича до о. Якова Головацького, «по деканатахъ на соборчикахъ загадали з повелѣнія Геровского збирати підписи на зрѣвнанье плати з священниками латинскими...»¹⁵

Питання про економічне становище греко-католицького духовенства розглядалося 1849 р. на соборі австрійських єпископів у Відні, які в поданій міністрові внутрішніх справ петиції особливо наголошували на необхідності зрівняння матеріальних умов праці душпастирів обидвох обрядів¹⁶. Як писала «Зоря Галицька»: «Въ слѣдство того соборового рѣшенія В. Министерство

¹⁰ *Зоря Галицька* (1849) 24 (12) січня.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 34.

¹² Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ), відділ рукописів, ф. О. Терлецького, спр. 165/15, арк. 5.

¹³ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 90-91.

¹⁴ Там же, арк. 94.

¹⁵ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49* / вид. К. Студинський, Львів 1909, с. 400 [= Збірник філолог. секції НТШ 11-12].

¹⁶ J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 903.

прислало до Его Преосвященства Митрополита руского М. Левицкого запитанье, въ чѣмъ бы потребамъ руского духовенства помочи»¹⁷. Головна Руська Рада, узагальнивши численні прохання священників, підготувала заяву до віденського синоду єпископів, в якій відобразила всі болючі проблеми Греко-Католицької Церкви¹⁸. Однак, ні заходи Руських Рад, ні обіцянки синоду й уряду не дали сподіваних результатів. У травні 1850 р. митрополит Михайло (Левицький) і єпископ перемишльський Григорій (Яхимович) змушені були звернутися до цесаря Франца-Йосифа з пам'ятним листом, вказуючи, що «внаслідок бідності, злиднів і турбот про хліб насущний..., священники часто виконують свої обов'язки лише настільки, щоб уникнути відповідальності за недбалість»¹⁹.

Проблема зрівняння оплати греко-католицького духовенства з римокатолицьким жваво обговорювалася в 1856 р. після підписання конкордату між Австрійською монархією та Римським Апостольським престолом. Відповідна вимога була включена до петиції австрійських єпископів, поданої 16 червня 1856 р. цесарському урядові²⁰. Франц-Йосиф прихильно поставився до прохань єрархів, однак задоволенню їхніх вимог перешкодили несприятливі зовнішньополітичні обставини, які переобтяжували цесарсько-королівську скарбницю величезними витратами на військові потреби²¹.

І австрійська адміністрація, і польська верхівка в Галичині прекрасно усвідомлювали, що поліпшення добробуту руського клиру може суттєво вплинути на його суспільно-політичну позицію. Так, на думку авторів польської петиції до Ради міністрів від 27 листопада 1848 р., спрямованої проти поділу Галичини на польську й українську частини, основною причиною активної заангажованості греко-католицького духовенства в суспільно-політичному житті й національному русі було «почуття ображеної власної гідності, тобто переконання про нижчість свого становища в порівнянні з становищем римокатолицького священництва»²².

а) *Концентрація приходів*. Визнаючи саму необхідність кращого забезпечення руського клиру, польські діячі пропонували задовільнити її за рахунок скорочення кількості приходів²³. Таке, нібито просте, вирішення проблеми

¹⁷ *Зоря Галицка* (1849) 2 (14) липня.

¹⁸ Там же, 20 квітня.

¹⁹ M. Malinowski, *Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien*, Lemberg 1861, с. 745-746.

²⁰ J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 904.

²¹ *Слово* (1867) 22 лютого (6 березня).

²² *Memoriale der Galizien an die Herren Minister in Betreff der Theilung Galizien*. Lemberg am 27. November 1848 // *Die Revolutionsjahre 1848/49 im Königreich Galizien-Lodomerien (einschließlich Bukowina)*. *Dokumente aus österreichischer Zeit*, München 1983, с. 67-69.

²³ *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*, гкр. 5688 III, с. 663-678. Для греко-католицького обряду в Галичині властивою була велика кількість храмів. Навіть у маленьких селах, де

переслідувало кілька прихованих і далекосяжних цілей. Поліпшення добробуту українських священиків відбулось би за рахунок самої Церкви, без додаткової затрати коштів, а до того ще й відвернуло б увагу від привілеюваного становища римо-католицької єрархії. Концентрація приходів привела би до зменшення кількості й питомої ваги інтелігенції (як духовної, так і світської) в складі українського населення, порушила б надзвичайно тісний зв'язок між клиром та паствою і, тим самим, значно послабила б політичних супротивників польського національного руху. А самі священики, які отримали б більші церковні маєтності, тісніше були би пов'язані спільними інтересами з польською знаттю й урядовими структурами (також здебільшого обсадженими поляками).

Очевидно, що подібними аргументами керувалася й польська більшість у Галицькому сеймі, яка серед першочергових своїх завдань визнала необхідність «покращення матеріального становища нижчого латинського і руського клиру»²⁴. Граф Водзіцький, який розпочав дискусію над відповідним внеском спеціального відділу сейму на засіданні 25 квітня 1861 р., особливо наголосив на тяжкій долі греко-католицьких душпастирів, які виконують не лише духовну, але й вищу, суспільну місію. «Те духовенство подає допомогу

проживало 20-30 сімей, була своя церковця. Окрім т. зв. матірних церков, у багатьох парафіях були ще й одна або навіть кілька дочірніх. Так, 1848 року у Львівській архієпархії було 837, а в Перемишльській – 775 філіальних храмів. У Львівській римо-католицькій дієцезії таких церков не існувало взагалі, а в Перемишльській – лише 15. Причини такого контрасту – в історичній долі та суспільному статусі обох обрядів. Греко-Католицька Церква була корінною на українських землях і до того ж протягом віків залишалася єдиним осередком національного життя. Тому наявність у селі храму була ознакою самого існування народу, своєрідною формою збереження свого традиційного етосу в протистоянні з польською верхівкою. Про наслідки політики концентрації приходів можна судити хоча б з того, що в 1793 р. лише в одній Перемишльській єпархії було понад 1500 руських парафій. Австрійський уряд також не відмовився від об'єднання парафій, пояснюючи це турботою про добробут духовенства. 1803 року в усій Галицькій митрополії, до якої тоді входила ще й Холмська єпархія, було всього 2467 душпастирств. І хоча на початку XIX ст. процес концентрації греко-католицьких приходів припинився, Руській Церкві й суспільству було завдано непоправних втрат. Водночас кількість римо-католицьких парафій, особливо у Східній Галичині, поступово, але планомірно зростала. (Див.: *Schematismus universi venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco-Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1848*, Leopoli 1848, с. 229; *Catalogus universi venerabilis Cleri Archidioeceseos Leopolitanae. Rit. Cat. Pro Anno Domini 1848*, Leopoli 1848, с. 13-14; *Catalogus universi venerabilis Cleri Dioeceseos Premisliensis Graeco-Catholicae pro Anno Domini 1848*, Premisliae 1848, с. 186-187; *Schematismus venerabilis Cleri Dioeceseos rit. lat. Premisliensis pro Anno Domini 1848*, Premisliae 1848, с. 90-91; Ф. И. Свистунг, *Прикарпатская Русь...*, ч. 1, с. 56-57; ч. 2, с. 36-37; І. Нагаєвський, *Історія Римських Вселенських Архиєреїв з узглядненням важніших подій Української Церкви і народу*, ч. 3: *Від Французької революції до смерті Папи Пія XII*, Рим 1979, с. 86-88).

²⁴ *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie, odbytych od dnia 15. do 26. Kwietnia 1861 r.*, Lwów 1861, с. 452.

громадськості і крайовим властям, відає сім'єю, складає більшу частину інтелігенції нашого краю. В тому духовенстві будемо з часом мати скарбницю, з котрої Вітчизна буде черпати тих, що будуть служити крайові», – наголошував промовець²⁵. І хоча граф Водзіцький дуже переконливо й наочно змалював картину злиднів і бідунів сільських душпастирів східного обряду, поліпшити їхнє становище він запропонував традиційним способом – концентрацією приходів, що й свідчило про затаєне політичне підґрунтя його пропозиції²⁶. Представники греко-католицького духовенства в сеймі вже у самому винесенні цього питання на обговорення вбачали спробу дискредитувати ерархію, посіяти недовір'я серед селянських послів і ширшого загалу вірних. У своєму виступі о. Яків Шведзіцький заявив: «Хотяй не заперечаю потребу поліпшення нашої екзистенції матеріальної, бо і не маємо своїх достатків і цілий наш край бідний єсть, і виставлений на недолю; хотяй виджу, же священник по укінченню своїх студіїв університетських, єсть зрівнаний з найнижчою службою і поберає 150 ринських, з котрих потребує кошта на себе і свою численну родину покрити; хотяй знаю і то, що особливо руский священник, котрий відає діти, маючі бути позитечними членами і обивателями краю, не може їх виживити, а тим менше дати їм яке становиско: еднакже, панове, понеже єсьм послом і маю за всіма перемовити, доля наша, кажу, надає нам неяку должність, аби за поліпшеньом такової щось внести... Ми ся маєм старати о то, аби нарид наш увидів, жесьми щось постановили для его добра. А коли яснійшое зійде для нас сонце і огріє наші зболілі члени, тогди і за нашим поединчим добром промовит сам той народ і то буде правдивим для нас щастем»²⁷. Звичайно, що ця заява, хоч і сильно піднесла моральний авторитет греко-католицького духовенства, насамперед в очах власного селянства, все ж самої проблеми не вирішила. А польські лідери в сеймі й поза ним ще довго не могли забути відмови українських священників прийняти милостиню з їхніх рук і блокували навіть найменші спроби законодавчого вирішення цієї проблеми²⁸.

б) *Пропозиції духовенства*. Якщо в прагненні піднесення свого матеріального добробуту греко-католицьке духовенство було єдиним, то в способах його досягнення існував широкий спектр різноманітних і навіть суперечливих пропозицій. Велика частина душпастирів схилилася до того, щоб священники за своїм статусом і оплатою були прирівняні до крайових чиновників. Відомий громадський діяч о. Лев Трещаківський в одному зі своїх листів до Головної Руської Ради писав: «Знают всь, же коли чиновники по

²⁵ *Sprawozdania stenograficzne...*, с. 464.

²⁶ Там же, с. 464-465.

²⁷ Там же, с. 471-472.

²⁸ *Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesji sejmiku krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1866*, Lwów 1866, с. 465-466.

пару тисящ реньских ср. платы побирают, духовни только 300-200-100 имѣют»²⁹. Богородчанська Руська Рада восени 1848 р. у петиції до віденського парламенту вимагала, «аби духовенство по парафіях до рьеду краєвих урядників польічене і во всім з ними порівнане зістало»³⁰. Очевидно, що ці побажання відображали вплив йосифінських традицій на свідомість українських священиків. Натомість церковна ерархія заперечувала необхідність зрівняння душпастирів зі світськими урядниками, вважаючи, що Церква повинна мати особливий статус у суспільстві³¹.

Члени Городоцької Руської Ради в петиції до австрійського парламенту пропонували, «абы Духовенство на томъ степени якъ належить поставити, оное отъ затрудненія свѣтового ухилити и съ клиромъ римского обрядку цѣлкомъ соравнити, желаемо, аби таковое мало платню в готовихъ грошахъ, а так: Кооператоръ каждого обрядку 250 р. ср., Адмѣнстраторъ Парафии или Капелании 350, Парохъ 500-600, Адмѣнстраторъ Деканату – 700, Деканъ актуальный – 800, Крилошани катедрални и Референти консисторски – 1000-1200, Біскупи – 12 тис. рин. ср. Право стули³² и прочіи данини громадъ для Священниковъ абы цѣлкомъ устали»³³. Ще далі в своїх домаганнях пішло духовенство Болехівського деканату, яке вважало, що для покращення матеріального становища дяків і священиків потрібно збільшити виплати з релігійного фонду, а крім того – ще й з доходів від маєтностей латинського духовенства та єпископів обох обрядів і навіть робити відрахування з платні чиновників, якщо вона перевищує 1000 рин.³⁴ Галицьке духовенство східного обряду, аргументуючи свої прохання до властей, особливо наголошувало на тому, що низьке матеріальне забезпечення священиків ставить їх у повну залежність від своїх парафіян, для яких вони повинні бути вчителями і наставниками.

в) *Земельні наділи*. Найбільше непокоїли греко-католицьких душпастирів чутки про можливу конфіскацію церковних земель. Золочівська деканальна Рада в своїй петиції до парламенту від 24 вересня 1848 р. наполягала: «Священники абы як доси груннта затримали, бо тии тільки можуть въ несподѣванихъ випадкахъ найбезпечнѣшій и найпотрѣбнѣшій способъ утриманя достарчити. Однакже конгруа, що до сегс часу тільки 300 fr [флоринів або ринських. – О. Т.] среб. виносила, має по справедливости въ той способъ бути вимѣрена и подвижшена, абы священники яко отци родинъ

²⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 32.

³⁰ Там же, арк. 45.

³¹ Там же, арк. 17, 40.

³² Право стули або латинською *jura stolae* – право священика отримувати плату за уділення церковних треб: похорон, вінчання, хрещення і т. п.

³³ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 54-55.

³⁴ ЛНБ, відділ рукописів, ф. О. Терлецького, спр. 165 / п. 15, арк. 5.

жити і дітям своїм стосовне виховане дати могли»³⁵. Подібні прохання подали Тернопільська і Збаразька Руські Ради³⁶.

Активним оборонцем недоторканості церковних земель був згаданий уже о. Лев Трещаковський. Він опублікував у «*Зорі Галицькій*» обширну статтю, спрямовану проти тих, хто хоче «аби священникам одоброти ґрунта, а дати им на оутриманье заплаату лише чисто в грошахъ». «Земля та, котру ми вживаемо, то большою частію зъ побожности наших предкѡвъ намъ надана, то руска земля, та тому кромѡ нашого дозволу никто не смѣ намъ вѣ одоброти», – гаряче пояснював священник. – «Почва (земля, ґрунт. – *О. Т.*) є то истинный капиталъ, котрыи завше свою найпевнѣйшую цѣну має, а безпечнѡсть того капиталу независима ѡтъ всякого политического влѣяннѣя»³⁷. Щоправда, у своєму внесенні до Головної Руської Ради 2 жовтня цього ж року о. Трещаковський пропонував обмежити земельні наділи для священників до 10 моргів, бо більші володіння, на його думку, відволікали б парохів від виконання своїх прямих обов'язків³⁸.

Загроза конфіскації церковних земель, якої вдалося уникнути під час революції 1848-1849 рр., знову нависла над греко-католицьким клиром з відновленням конституційних свобод на початку 60-х рр. В українській пресі з'явилися численні петиції й меморандуми духовенства з вимогами зберегти за Церквою існуючі сервітути³⁹. Але Галицький сейм протягом усього першого періоду своєї діяльності (1861-1866) питання про секуляризацію церковних земель так і не розглядав. А на прохання сільських громад Залісся, Медині, Углиськ та ін., щоби сейм прийняв постанову, котра передбачала би відібрання від парохів ґрунтів і використання їх в «інший спосіб», а самим священникам визначила постійну пенсію, спеціальна комісія відповіла, що «парохіяльні ґрунти є власністю кожної парохії і їхніми фундаторами призначені для утримання бенефіціїв (тобто священників. – *О. Т.*), а тому не можуть бути довільно відібрані від парохій і вживатися для інших цілей»⁴⁰.

г) *Церковна десятина*. Важливим джерелом доходів духовенства була також церковна десятина та інші повинності селянства, пов'язані з поземельними відносинами. Однак, цісарським патентом від 7 вересня 1848 р. усі ці повинності були відмінені за відповідну грошову винагороду⁴¹. Натомість інші натуральні данини, які не походили від десятини (в Латинській Церкві називалися «мешне», а в Греко-Католицькій – «скіпчина» чи «просфорне»),

³⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 34.

³⁶ Там же, арк. 36-37, 51-52.

³⁷ *Зоря Галицька* (1848) 5 вересня.

³⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 32-33.

³⁹ *Слово* (1861) 8 (20) липня.

⁴⁰ *Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesyi...*, с. 96-97.

⁴¹ *Зоря Галицька* (1849) 19 вересня.

залишилися, що, в свою чергу, було джерелом численних непорозумінь між парохами та їхньою паствою⁴².

Особливо гострі конфлікти виникали тоді, коли селяни чи міщани греко-католики повинні були давати «мешне» для «польського ксьондза». У матеріалах Головної Руської Ради та митрополичої консисторії збереглося чимало скарг і петицій з цього приводу. Так, українські міщани зі Старого Самбора просили звільнити їх від сплати «мешного» римо-католицькому пробощеві, який, незважаючи на те, що сильний град попереднього року знищив урожай, все ж домагався поборів, навіть за допомогою військових ексекцій. «Понеже мы чули, що вже по дузаконенію Министеріальнѣмъ Лютры и Кальвини жадныхъ данынъ латинскимъ священникамъ платити не будутъ, для чогожъ мы Русини маемъ живити и кормити латинского священника, коли маемъ свого Пастыря гр. кат., и до того во всѣхъ нашихъ душевнихъ будаемося потребахъ», – запитували жителі Старого Самбора і погрожували навіть перейти на «євангелицке вѣроисповѣданіе», якщо їхнє прохання не буде задоволене⁴³. Міщани східного обряду з Миколаєва також мали клопоти з «мешним». Римо-католицький священник примушував їх сплачувати щорічно 100 корців жита, 100 корців вівса і по 5 зол. рин. сріблом, хоч у місті на 400 дворів було лише 37 родин латинського обряду⁴⁴. Вони подали цю справу до суду, але програли її, бо ксьондз Антоній Зелінський відстояв свої інтереси, покликаючись на «історичні права»⁴⁵. Спір за «мешне» був також між громадою Кам'янки Волоської Жовківського округу і латинським священником у Потеличах. Конфлікт цей тягнувся ще з 1744 р., заторкнувши навіть Римську курію й австрійський уряд, які заборонили римо-католицькому парохіві стягувати «мешне» з українських селян. Однак, користаючись сприянням власника села, він не відмовився від поборів, застосовуючи навіть військову силу. Селяни просили Головну Руську Раду заступитися за них, бо на рішення суду знову доведеться «50 лѣтъ чекати»⁴⁶. З подібним проханням звернулися й українські жителі містечка Тилича Сандецького округу, повідомляючи, що крім «мешного» латинському парохіві, вони змушені ще й оплачувати органіста⁴⁷.

⁴² *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesji Sejmu galicyjskiego z r. 1865*, Lwów 1866, Allegat LXXII. «Мешне», «скіпчина», «проскурне» або «просфорне» – це натуральні повинності у вигляді збіжжя в снопах або зерні, кур, яєць і т. п., якими парохіани постачали душпастирів за виконання ними своїх обов'язків. Своє походження вони вели ще з часів раннього християнства, коли віруючі приносили на богослуження свої пожертви, що споживалися на спільних трапезах. Пізніше цей звичай закріпився у формі постійних данин священникові, які громади були зобов'язані сплачувати щорічно.

⁴³ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 41, арк. 94.

⁴⁴ Там же, арк. 15.

⁴⁵ Там же, арк. 38-48.

⁴⁶ Там же, арк. 57-60.

⁴⁷ Там же, арк. 130-131.

Цісарським патентом від 15 серпня 1849 р. громадам дозволено викупити всі ті натуральні повинності, які не були ліквідовані у вересні 1848 р. Однак, міністерське розпорядження від 4 листопада 1850 р., яким визначався порядок введення в дію цісарських патентів щодо селянських повинностей, обумовило, «що той викуп не може бути урядово запроваджений, але може мати місце лише в тому випадку, коли уповноважені або зобов'язані до згаданих данин самі вимагатимуть викупу протягом певного часу, визначеного окремим едиктом міністерської комісії». У травні 1854 р. встановлено термін до 31 грудня того ж року, до якого повинні були бути подані прохання про викуп «меншого», «скіпчини» та інших повинностей⁴⁸. Однак, як зазначав у своєму внеску до сейму в січні 1866 р. посол І. Русецький, «повизший патент громадам почасти не в своїм часі оголошено, а почасти не докладно витолковано⁴⁹, і з той причини много громад, а особливо в Галіції восточної, тії тягарі для Парохів до тепер в натурі поносят». А тому він і ще 17 послів-селян просили прийняти ухвалу, що «давнії данини так званії скопчини і мешне, где ще до сей пори существуют, мают бити за заплатов знесенії»⁵⁰.

Селянських послів підтримали представники греко-католицького духовенства в сеймі. Зокрема, о. Іван Наумович зауважив, «же данини тіи суть причиною непорозумінь і незгоди, через що терпит головно інтерес Церкви». На його думку, найкраще було би, «ажеби той тягар, которий єсть неприемний

⁴⁸ *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesyi...*, Allegat LXXII.

⁴⁹ В обґрунтуванні своєї пропозиції на засіданні сейму 2 березня 1866 р. Русецький так пояснював причини збереження натуральних данин на користь духовенства: «Порозумівши ся священники з мандаторами того патенту не голосили, а хоть де і голосили, але їм не толковали, тилько скликавши мандатор уряд громадський повідає: «Ей війте, прийшов тут міністерський патент від дня такого то й такого зі скаргою священників щодо їх утримання, щоб ви їм дотацію підвищили, бо не можуть з тієї вижити». Но уряд громадський застановивши ся над тим, повідає: «Пане! – чиж то наші священники не мають чим жити; чи не мають по два, по три ґрунтів, – чи не мають від нас доходів, котрі побирають снопами, горцями і готовим печеним хлібом? Ми жодної дотації не підвищимо, босьми самі бідні», – мандатор: «Ну то прошу на це підписатися» (*Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi Sejmu krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem w roku 1865*, т. 1, Lwów 1866, с. 825).

⁵⁰ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 438. Пояснюючи причини, які змусили його внести таку пропозицію, І. Русецький заявив: «То правда, що мешне іле скіпчина где некуда священникам великий пожиток приносит, але 3 рази більшу неприємність, гнів і образу Божу..., бо як господар привезе великії снопи і повное зерно, то священник з охотов відбирає, бо має пожиток з того, а як привезе бідний сніп, котрий не доріс, не пристиг, то йому тое до дому завертає, а тилько добре поблагословит, повідає: ти такий, ти сякий, ти мене хочеш ошукати гірше від жида, ти мені найкепсційше збіже повибирив і найменшії снопи зав'язав, я такого не хочу, возьми собі до дому, ти мені привезеш ліпше. Потому господар свою працю з найнятою худобою до дому забирає, але его внутрности нарикають, а уста проклинают, бо собі час і людзку худобу змарновав, а повинности не віддав; но господар возьме, змолотит, змеле і спожиткує, а іншого ліпшого не возит, бо не має; но священник чекає місяць, два або три, потім ему екзакуцію присилає...» (там же, с. 825-826).

для Церкви і народа, був знесений за стосовною надгородою»⁵¹. На пропозицію Русецького сейм більшістю голосів прийняв рішення звернутися до уряду за дозволом викупити натуральні повинності тим громадам, які не змогли цього зробити до 31 грудня 1854 р.⁵² Лише римо-католицькі священники, від імені яких виступав канонік Ручка, і кілька «польських загорільців», як писали руські часописи, проголосували проти такої ухвали⁵³. Однак, австрійський уряд відмовився санкціонувати рішення Галицького сейму, покликаючись на те, що він не може виступати ініціатором у справі, яка зачіпає права Церкви, гарантовані конкордатом. Полагодження конфліктів з приводу «мешного», «скіпчини» та інших данин могло здійснюватися лише шляхом добровільних угод між парохом і парафіянами⁵⁴.

г) *Інші данини*. Австрійський уряд не лише зберіг середньовічні натуральні данини селян на користь Церкви, але й накинув на них нові тягарі. До 60-х рр. видатки на церковні потреби, пов'язані з відправленням богослужень (на просфори, вино, віск, кадило, олію для ламп, прання білизни і т. п.), входили до складу конгруї священника і, якщо вона не досягала визначеного розміру, покривалися за рахунок релігійного фонду в сумі 32 зол. рин.⁵⁵ Але розпорядженням Міністерства освіти і віросповідань від 22 грудня 1860 р. і Ради міністрів від 22 лютого 1862 р. ці кошти були вилучені з інвентарів приходського духовенства і покриття видатків на забезпечення богослужень перекладено на громади. Уряд виправдовував своє нововведення необхідністю розмежування коштів і майна церкви від коштів і майна священника. «Як непрактичне єсть тое роспоряженіє министерское зъ 1860 и 1862 года, — писав у дописі «Изъ села» в газеті «Слово» якийсь кореспондент, — то уже съ того видно, якъ дуряды повитовьи неохотно оноє и лишъ на жаданье священника обвѣщаютъ народови, которій такожъ тое оголошеніє апатично приймає, якъ бы не чулъ; — а где священникъ хоче оноє въ дѣйствѣе привести, тамъ находитъ общее обуреніє межъ народомъ»⁵⁶.

Пропозицію про скасування міністерських розпоряджень від імені латинського та руського духовенства, позиції яких з цього питання повністю збігалися, вніс на сеймі польський священник Стемпек⁵⁷. У своїй промові він зауважив, що нова постанова «чинить велику кривду не лише священникам, але й убогим парафіям, бо загрожує їм ще більшими злиднями». Як правило, саме

⁵¹ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 1274.

⁵² Там же, с. 1282.

⁵³ *Слово* (1866) 12 (24) березня.

⁵⁴ *Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesyi...*, с. 359.

⁵⁵ У Римо-Католицькій Церкві ця сума складала 100 зол. рин., з яких 50 виділяли на потреби Літургії, а 50 — для утримання церковної прислуги: органіста, костельного, каліканіста (*Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 452, 1768).

⁵⁶ *Слово* (1866) 26 лютого (10 березня).

⁵⁷ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 452.

в тих приходах, де доходи душпастирів не досягають конгруї, і церкви, і громади дуже бідні. Отже, саме їм доведеться нести нові тягарі, тоді як у більших і багатших парохіях вони будуть покриватися за рахунок прибутку з церковних ґрунтів або з пожертв віруючих⁵⁸. І тому, щоб не допустити до нових конфліктів між духовенством і паствою, самі священники просили уряд відмінити свої розпорядження і навіть збільшити видатки з релігійного фонду на потреби богослужень для греко-католиків⁵⁹. Сейм на засіданні 24 квітня 1866 р. ухвалив, що кошти на покриття витрат, пов'язаних з відправленням Літургій, якщо для цього не вистачає доходів самої церкви, повинні покриватися в розмірі 100 зол. рин. для парохій латинського обряду і 50 зол. рин. – для греко-католицького за рахунок самих парохіян і мають бути розподілені між ними залежно від розміру постійного податку⁶⁰.

д) *Оплата за треби*. Окрім згаданих натуральних і грошових данин, греко-католицьке духовенство в Галичині користало також з коштів, які отримувало за виконання церковних треб: хрещення, вінчання, похоронів, освячення будинків і т. п., відомих під назвою «*juga stolae*» або інакше – «право стули» чи «епітрахілик»⁶¹. І хоча ще цісарським патентом Йосифа II від 1 липня 1785 р. були встановлені точні такси, за якими вірні мали оплачувати послуги, надані душпастирем, а самі прибутки від «*juga stolae*» вписувалися до священницьких інвентарів і входили до складу конгруї, на практиці траплялося дуже багато зловживань і порушень законодавства⁶². До церковних і світських властей систематично надходили численні скарги від українських селян і міщан на окремих священників за надмірні побори⁶³. Зокрема, одна з них стала навіть предметом спеціального розгляду в Галицькому сеймі у 1866 р. Мешканці с. Розтоки Коломийського округу скаржилися на свого пароха

⁵⁸ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesji...*, с. 689-692.

⁵⁹ Там же, с. 1828-1833; *Слово* (1866) 26 лютого (10 березня).

⁶⁰ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesji...*, с. 1836; *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesji...*, Allegat LXXXVI, § 12.

⁶¹ Замоїський собор суворо заборонив священникам чинити будь-які побори з вірних: «Парохи також най не вимагають нѣчого за строєне св. Тайнѣ отъ своихъ парохіянѣ анѣ впростѣ анѣ убочно, анѣ най не жадають словомѣ анѣ знаками, вѣ противномѣ случаю подпадають клятвѣ и ѳтсуженю отъ парохіи». Разом з тим, тут же було зроблено виняток, який створював умови для зловживань: «Если же парохіяне по удѣленю св. Тайны добровѣльно и зѣ правдивои ласки, подѣ титуломѣ набожности децо жертвуютъ, зовсѣмѣ не взбороняе ся пріймати» (цит. за: *Додатокъ до Чинностей и Рѣшень руского провинціального собора въ Галичинѣ, ѳтбувшого ся во Львовѣ въ р. 1891*, Львовѣ 1897, с. 255-256).

⁶² М. Павлик, *Патент цісара Іосифа Другого про такси за церковні треби*, Львів 1899, с. 5-12.

⁶³ У фонді Львівської греко-католицької митрополичої консисторії зберігаються цікаві матеріали церковного суду. Лише перелік справ мав би обсяг невеликої брошури, а детальний аналіз міг би бути окремим дослідженням (ІЦІА України у Львові, ф. 201, оп. 2, спр. 613-754).

Кустияновича, який наказав занести труну з тілом померлої жінки до будинку селянина Антонія Нагоруйка і заявив, що не забере її звідти до того часу, поки Нагоруйко не заплатить йому 16 зол. рин., які завинив за похорони свого сина. Тільки після втручання повітових властей тіло, яке пролежало в помешканні селянина дві ночі, було поховане⁶⁴. Польська більшість у сеймі скористалася цим трагічним курйозом для нападок на все греко-католицьке духовенство, сподіваючись підбурити проти нього селянство. Єдиним же способом усунути існуючі непорозуміння була ліквідація «*jura stolae*».

Ще в 1848 р. український селянин з Галичини Іван Капушак, обраний депутатом австрійського парламенту та відомий своєю палкою промовою на користь ліквідації панщини, запропонував відібрати від священників «право стули». Хоч його пропозиція не пройшла, однак вона викликала ледь стримуване невдоволення церковної ієрархії, яке таки прорвалося на сторінках преси. У редакційній примітці «*Зорі Галицької*» про внесок Капушак висловлювався жаль, що він «послугує ся чужимъ розумомъ»⁶⁵. Правда, вже на той час серед українського клиру були й такі, які турбуючись про піднесення авторитету Церкви та усунення окремих непорозумінь між паствою й духовенством, пропонували відмовитись від усіх грошових і натуральних данин, вимагаючи від уряду відповідного підвищення оплати їхньої праці⁶⁶.

У газеті «*Слово*» за 1861 р. якийсь «Н. Отъ Отынїи» зазначав, що «хотяй въ патентѣ соразмѣрно низко поставлены суть оныи належитости, то на примѣрѣ селянинѣ такий, що несвѣдомъ нѣчого, ни-то въ состоянїю перечитати овыи патентѣ, ни то оцѣнити трудѣ священника и соразмѣрность его дѣйствованїи, есть дуже склонный до подозрѣнїя, а потомъ до всякого готовъ очерненїя священника, якъ лише враждебныи лица подозрѣванїями и подшептами своими довѣріе его къ священникови подкопуютъ, – а при такомъ состоянїю цижъ може норовственность певнымъ путемъ поступати и норовственное вліяніе священника удержатись». Щоб виправити таке становище, він також пропонував урядові зробити всі послуги душпастирів безплатними, піднявши при цьому їхню дотацію⁶⁷.

29 січня 1866 р. український посол Ковбасюк вніс у крайовому сеймі пропозицію, яку підписало ще 16 селянських представників, «щоби нам були установлені патента від крещенія, заповіді, шлюбу, видавання метрик, похо-

⁶⁴ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 935-936.

⁶⁵ *Зоря Галицька* (1849) 23 лютого. Невипадковість пропозиції І. Капушак засвідчує програма українських і польських селянських послів у райхстазі, в якій говорилось, що «весь духовний стан повинен отримувати щорічну платню, тоді він матиме більше часу для виконання своїх обов'язків; раніше бували випадки, коли діти помирали нехрещеними, а хворі – без відпущення гріхів, оскільки священники займались господарством, тому всі побічні доходи духовенства повинні бути припинені» (Е. М. Косачевская, *Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г.*, Львов 1965, с. 91).

⁶⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 55.

⁶⁷ *Слово* (1861) 16 (28) вересня.

рону і пр., і пр.», оскільки «ту в нашій Галичині дуже діються по часті великі надужитя взглядом побираня так званого *jura stolae* через священників»⁶⁸.

Реакція греко-католицької єрархії на пропозицію селянських послів була досить стриманою. У діях церковного проводу відчувалася якась невпевненість, викликана несподіваною і неузгодженою з ними ініціативою послів-селян. А в приватній кореспонденції зустрічаємо навіть рішуче заперечення окремими священниками будь-яких змін у «праві стули». «Незадовго буде дебата над внеском Ковбасюка над *jura stolae*, – читаємо в листі якогось священника до Т. Павликіва. – Ляхи наперед вже ся мѣшають и ксьондзи лат[инські] – що русини мусять *jura stolae* зречися – оны бы хотѣли аби попъ все для нихъ робивъ дармо а они для попа байдужо – отже я ту подаю мотиви, хотъ Вы лѣпшій знаєте, але я гадаю, що и тіи добрѣ на оборону нашу.

Ковбасюкъ схоче, аби ся держати патенту Іосифѣвского – где *jura stolae* дуже ниске, але то було до часу застосоване – тогди бувъ Газда найметомъ невольникомъ паньськимъ... – але коли панщину знесено, то Газди всѣ на рѣвни с панями, суть вѣльни, тѣлько тая розница, що панъ має бѣльше, має лани, а селянин менче, кѣлька моргѣвъ.

По друге нашъ обрядъ иншій од латинского – нѣжъ я одну хвалу Божу буспѣваю, або оденъ похоронъ, то латинникъ 4 одбехае – отже болша праця, должна бути болша надгорода як у нихъ. – Трете, они ся хвалять що бѣднихъ не обдерають – онъ може 20. и 30. хл[опів] даремне поховати, але якъ му ся трафить тлустій аристократъ шляхтич, то за всѣх може заплатити, бо дають 100 и 200 fr – зрештою латинники можуть ся обойти безъ жадного *jura stolae*, бо мають села, мають облигаціи, отъ которыхъ поберають по 1000, по 2000 fr...»⁶⁹ Далі автор цього листа визнає, що «суть надужитя касательно *jura stolae*», але на його думку, «то бѣда и нужда до того преводятъ – най полѣпшатъ оутриманіе то не буде надужитя жадного»⁷⁰.

Однак, ні в дискусіях на сеймі, ні в газетних публікаціях представники духовенства не могли відкрито виступити з таких позицій. Як писало львівське «Слово», «сѣ внесеніемъ посла Ковбасюка такожъ послы рускіи иныхъ сословій не тѣлько вполнѣ согласны, но сверхъ того требуютъ они, щобъ такъ зовымы *jura stolae* были совсемъ знесены, а мѣсто сего щобы священству изъ фондѣвъ религіійного или красевого вызначили соотвѣтну ремунерацію. Если же истинно се послѣдуе, тогди согласіе руского священства сѣ сельскимъ жительствомъ бѣльше скрѣпится, а ультрарпольская фракція грубо омылится вѣ своихъ предвчасныхъ надѣяхъ»⁷¹.

⁶⁸ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 497.

⁶⁹ Йдеться про облигації, які австрійський уряд видавав священникам за конфісковане церковне майно. Вони давали право отримувати гроші у вигляді процентів від капіталу, утвореного за рахунок продажу цього майна.

⁷⁰ ЛНБ, відділ рукописів, ф. Т. Павликіва, спр. 33 / п. 2.

⁷¹ *Слово* (1866) 26 січня (7 лютого). Подібні погляди висловлювались і в інших замітках: *Слово* (1866) 19 (31) березня; 23 березня (4 квітня). Посланці українського селянства

Втративши надію нажити політичний капітал при розгляді питання про *jura stolae*, польська більшість у сеймі втратила й інтерес до самої проблеми. У прийнятій ухвалі було висловлено побажання до церковних властей врегулювати відносини між духовенством і паствою щодо оплати за треби відповідно до нових умов⁷². Поправка Ковбасюка про необхідність републікації цісарського патенту з 1785 р. хоч і була прийнята сеймом, але так і не ввійшла в дію⁷³.

Це дало греко-католицькому духовенству сприятливу нагоду для політичного реваншу. На четвертій сесії Галицького сейму 27 грудня 1866 р. о. Антоній Добрянський від імені українських послів-священиків вніс пропозицію, що «патент обов'язуючий о так зовимих «*jura stolae*» має бути на ново випечатаний, обнародований і громадам розданий»⁷⁴. А у своєму виступі під час дискусії він же запропонував взагалі ліквідувати всякі данини селян душ-пастирям⁷⁵. Однак, ці пропозиції сеймом були відхилені⁷⁶.

Церковний патронат і презента

Дуже болючою в Греко-Католицькій Церкві була справа т. зв. презенти. Це було давнє, ще з часів Речі Посполитої право, на основі якого дідич-поміщик (патрон, або інакше – колятор церкви) міг самостійно вибирати для неї пароху⁷⁷. Австрійський уряд обмежив це право тим, що встановив т. зв. терно, тобто кандидатів на заміщення того чи іншого приходу в кількості трьох

у сеймі також розуміли, наскільки вигідним був польській більшості розкол української депутації. І вже під час першого читання М. Ковбасюк так пояснював мету своєї пропозиції: «Я не хочу, жеби тое *jura stolae*, той патент знести, або зменшити, або щоби побільшити, але хочу, щоби устали тіі ярмарки при хрестинах, шлюбх і т. д., тилько щоби був патент, щоби було тое право в каждой церкві, на стіні прибите під шклом, а друге у священника, щоби священник знав, що має у нас брати, а люде жеби знали, що мают платити». При цьому він зауважив, що подібні надужиття селяни терплять «не тилько від наших священників, але также і від польских, а також не могу сказати, же то ест межи всіма священниками...» (*Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 825). З подібними заявами виступили в сеймі інші селянські послы – Русецький і Дволінський (там же, с. 1375-1376). Напевно, що й сам автор внеску відчував якісь докори сумління з приводу того, що його пропозиція надала шляхті прекрасну нагоду для нападок на руське духовенство. Забираючи слово в сеймовій дискусії 26 березня 1866 р., він знову заявив: «Перепрашаю Високу Избу, не майте тое за зле, що я *jura stolae* вніс, бо я не мав тое за надужите мого панотця, бо як у нас панотець есть, так дай Боже всюда таких; але тое кажу, же містцями трафляе ся так, же великі надужиття робят панотці, а то так межи рускими, як межи польскими» (там же, с. 1376).

⁷² *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesyi...*, Allegat LXXIX.

⁷³ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 1378-1379.

⁷⁴ *Stenograficzne Sprawozdania z czwartej sesyi...*, с. 358.

⁷⁵ Там же, с. 464.

⁷⁶ Там же, с. 467.

⁷⁷ Право презенти було своєрідною даровизною Церкви частини своїх повноважень на користь тих осіб, які спричинилися до будівництва й утримання храмів і духовенства. Тих

чоловік визначала консисторія, а патрон міг вибрати одного з них⁷⁸. Тим не менше, залежність священників від поміщиків була дуже сильною, а оскільки в Східній Галичині вони належали до різних національностей, то не важко уявити, який простір для зловживань відкривало це право. Як писав у «Зорі Галицькій» о. Микола Синеvidський: «Печальніши нужды низшого клиру знаходяться, кромѣ худого жалованя, особливо въ правѣ презентаціи на парафії приватной коляціи...⁷⁹ Бо то право кладе священника, ждущого на промоцію въ дуже неприємній альтернативѣ, бо днѣ муситъ або народовѣ, або дворянству спріятъ»⁸⁰.

Тому не дивно, що українське духовенство із запровадженням конституції досить активно й одноставно виступило за скасування поміщицьких привілеїв. 10 липня 1848 р. о. Михайло Малиновський вніс до Головної Руської Ради пропозицію передати право призначення священників громадам, оскільки саме на них після скасування панщини лягли основні повинності, пов'язані з утриманням храмів⁸¹. Болехівська Рада вважала, що право презентує має перейти до крайових властей або громад⁸². А Жовківська окружна

людей, які виділяли землю під забудову та споруджували церкви за свої кошти, називали коляторами. Вони мали не лише деякі права, пов'язані із заміщенням приходів, але й певні обов'язки – оздоблення і ремонту храмів, утримання парохіальних будинків і забезпечення священника. Право патронату передавалося у спадок. Патрон міг бути позбавлений свого права, якщо він не виконував своїх обов'язків. Разом з тим, його могла набути інша людина, яка перебирала на себе функції патрона: придбавши помістя, відбудувавши зруйновану церкву.

⁷⁸ За церковною традицією, закріпленою в рішеннях Тридентського і Замойського соборів, патрон мав право обирати душпастиря з необмеженої кількості кандидатів. Але цісар Йосиф II своїм декретом від 25 лютого 1788 р. обмежив кількість претендентів на вакантний приход до трьох чоловік, яких пропонували патронові ординаріати. Його наступник Леопольд невдовзі після свого вступу на трон ліквідував це обмеження. У 1847 р. цісарський уряд декретом від 9 березня знову відновив терно, вважаючи, що це дасть змогу єпископам обсаджувати приходи людьми, які «виділяються інтелігентністю, побожністю, гідністю і прив'язаністю до Уряду і тим самим добро Церкви і Держави буде забезпечене більшою мірою, ніж досі» (*Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 588-589; *Allegaty do Sprawozdań Stenograficznych z trzeciej sesyi...*, Allegat LIX).

⁷⁹ Залежно від того, у чиїх володіннях перебувала та чи інша церква, приходи поділялися на приватні та державні. В останніх право іменувати священника з трьох кандидатів, запропонованих ординаріатом, належало самому цісареві. Здебільшого це були приходи у містах і державних маєтках. Парохії та капеланії приватного надання належали до колишніх поміщицьких володінь. У Перемишльській греко-католицькій єпархії наприкінці 1867 р. нараховувалось 111 приходів, патроном яких вважався цісар, і 598 приватних душпастирств. У 14 парохіях колятори не виконували своїх обов'язків щодо патронату, а тому право на призначення для них священників перейшло до єпископа (*Схематисмъ всего клира католикѣвъ обрядѣ греческо-русского Епархіи Премыской на годѣ отъ Рожд. Хр. 1868, Перемишль 1867, с. 156-157*).

⁸⁰ *Зоря Галицка* (1849) 27 липня (8 серпня).

⁸¹ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 22.

⁸² ЛНБ, відділ рукописів, ф. О. Терлецького, спр. 165 / п. 15, арк. 2.

Рада наполягала, щоб відібрати патронат від приватних осіб і передати його або крайовому урядові, або ординаріатові, або громадським урядам⁸³. Вона вислала заяву до Ради міністрів, у якій писала, що хоч на синоді єпископів у Відні було вирішено зберегти *status quo* щодо патронату, в Галичині обов'язково необхідні зміни, бо коляторами є люди іншої національності⁸⁴. Подібну заяву відправила також Руська Рада з Коломиї, обґрунтовуючи доконечність передачі урядові права призначення греко-католицьких священників тим, що дідичі, які є польськими або полонізованими шляхтичами, мають антиавстрійські наміри і прагнуть до відбудови Польщі, а тому через священників стараються впливати в цьому дусі на народ⁸⁵.

Грунтовному аналізу права презенту та її згубних наслідків для Греко-Католицької Церкви й української національної справи було присвячено цілу низку статей у «*Зорі Галицькій*» та «*Вѣстнику*». Серед них заслуговує на увагу допис відомого подвижника національного відродження в Галичині, поета, о. Миколи Устияновича, в якому він відверто і щиро заявив: «Пани хотять мати Польщу, а мы Русь; оны хотять надъ нами панувати, тай насъ изляшити, мы же хочемъ подъ Австрійсковъ державою нашу народнѡсть свобѡдно розвивати; оны ся величаютъ, що мы польскій хлѣбъ ѣмо и же зъ ихъ ласки парафіи позасѣдалисьмо... Мы хочемо рускій хлѣбъ ѣсти и для того усердно желаемъ, абы на опорожене мѣсце не оденъ шляхтичъ, но цѣла громада собѣ священника обирала и презенту давала»⁸⁶.

Взагалі, між греко-католицьким духовенством у Галичині панувало майже одноставне переконання, що від поміщиків право презенту треба забрати. Лише в листі священників Рогатинського деканату до Головної Руської Ради від 23 червня 1848 р. говорилось про те, щоб усунути терно, бо тоді «колятор буде мати свободу вибору»⁸⁷. Можливо, що такої думки дотримувалось більше душпастирів, але вони її не оприлюднювали, оскільки існуючий стан справ їх задовільняв. Ще одна частина українського клиру сподівалася, що покровительство могутніх патронів захистить їх від можливих утисків з боку консисторії.

Багатьох священників турбувало й те, що усунення патронату може спричинити різке погіршення матеріального забезпечення церков і духовенства. Так, у дописі «*Изъ восточной Галиціи*», вміщеному в «*Церковній Газеті*» за 1856 р., читаємо, що «у насъ въ северовосточномъ закутѣ знаменитыя церкви отчасти лежатъ въ развалинахъ, отчасти же недостроены. Многія изъ нихъ, грозящія паденіемъ, заперты, иныя же стоящія безъ кровли и будучи

⁸³ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 86.

⁸⁴ Там же, арк. 87-88.

⁸⁵ Там же, арк. 76, 92-93.

⁸⁶ *Зоря Галицька* (1848) 8 серпня.

⁸⁷ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 20-21.

подвержені вредному впливанію воздуха, клоняются къ раззоренію». Далі автор статті наводить приклад, що в с. Торги кілька років тому провалилася покрівля церкви прямо під час богослуження⁸⁸.

Очевидно, що такі випадки не були поодинокими. Тому члени Коломийської Ради в петиції до парламенту від 10 липня 1848 р. висловились за те, щоб був «патронат при правительствѣ, которое помагаеть до строенія церквей и домов пастырских»⁸⁹. Священники Жуківського деканату пропонували «патронатъ Духовный – до Уряду краевого будѣлити, а тягарѣ на немжи высящійи до Грунтѣв Громадзкихъ и домѣнѣкалнихъ привязати»⁹⁰. Богородчанська Рада також вважала, що всі справи, пов'язані з вибором і утриманням душпастирів, повинні вирішувати самі парохіяни і крайові власті⁹¹. А Руські Ради в Золочеві й Тернополі були переконані, що призначати священників має губернаторство на пропозицію консисторії⁹². Лише духовні отці Городоцького деканату обстоювали, що «о успособленію до душстаровництва самѣ Консисторѣ розсуждае, таже само на Пароха Ординаріятъ презентуе, бо комуже больше Право приналежитъ на Пароха презентовати, якъ не Еп[иско]пу, которого Парохъ въ Душстаровництвѣ естѣ заступникомъ»⁹³. Разом з тим вони наполягали, що «будѣвлю Церквей, Плебаній и Репарацію [оу]рядѣ на себе приняти має, бо если той тягарѣ на громадахъ оставимъ, то нѣгди доброй Церкви, анѣ Плебаній не зобачимъ»⁹⁴.

З новою силою полеміка навколо церковного патронату розгорнулася на початку 60-х рр. Поштовхом до неї стало сеймове внесення польського священика Ручки 26 квітня 1861 р. про відміну обмежень права презенту до трьох кандидатів⁹⁵. Ця пропозиція означала допущення до участі в конкурсі на заміщення вакантного приходу всіх бажаючих кандидатів, що значно розширювало вплив патронів на духовенство. Польська преса намагалася переконати громадськість, що ліквідація терна має на меті усунути втручання світських властей до справ Церкви, відновити її свободу⁹⁶.

Але насправді польські землевласники намагалися посилити свій політичний вплив на українське населення, підбираючи собі догідливих душпастирів. Як писав у львівському «Слові» о. Іван Наумович: «Ксендз Ручка естѣ изъ западной Галичины, где по наибольшей части паны-патроны, ксендзи

⁸⁸ *Церковная Газета* (1856) 6 июля (7 августа).

⁸⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 3.

⁹⁰ Там же, арк. 23.

⁹¹ Там же, арк. 45-46.

⁹² Там же, арк. 34-35 і 36-37.

⁹³ Там же, арк. 55.

⁹⁴ Там же.

⁹⁵ *Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego... 1861 r.*, с. 526.

⁹⁶ *Przegląd Powszechny* (1861) 8 sierpnia.

и народъ суть одного вѣроисповѣданія, одного обряда и одной народности; признаніе панам увеличеннаго вліянія на посады духовныи не може быти для церкви и народа стѣлько вредоносное, якъ у насъ на Руси, где тѣиже паны не признаются ни до нашего греческаго обряда, ни до нашей русской народности»⁹⁷.

З боку українського духовенства знову зазвучали вимоги «просити о знесеніе патронату приватнаго въ Галичинѣ русской, абы послѣдній способъ до винародовленья клира уничтожити и сей послѣдній слѣдъ накиненаго феодализму затерти»⁹⁸. Основним аргументом противників поміщицького патронату було те, що «у насъ должность и достоинство патрона зѣшли на одно достоинство презентованія, правдивый же патронатъ роздѣленъ на правительство, громаду, нынѣшняго патрона, а часомъ и саму церковь»⁹⁹. А о. Трещаковський вніс до крайоваго виділу спеціальну пропозицію: «Понеже теперъ патроны мало що до церковей причинятися суть обязаны и понеже съ тѣмъ, що патронаты были въ приватныхъ рукахъ, дѣялися злоупотребленья, понеже дальша честь нашего обряда wymagaе, дабы найзаслуженьшій священникъ презентованый былъ, для того вношу почтеннѣйше, чтобы патронатъ исключительно при ВВ Консисторіи и ц. к. Правительствѣ былъ такъ, якъ доси съ парохіями *regiae collationis* (урядоваго надання. – О. Т.) дѣялося»¹⁰⁰.

В українській пресі з'явилася величезна кількість статей і дописів із обґрунтуванням необхідності ліквідації права презенту приватних осіб. Однак, при майже однастайному прагненні звільнитися від шляхетської опіки, як і наприкінці 40-х рр., серед греко-католицького клиру панував різнобій у поглядах на те, хто повинен перебрати на себе це право. Симпатії священників ділилися між трьома основними силами: державною владою, церковною ерархією та громадами. Інколи траплялися навіть проекти встановлення своєрідного самоврядування духовенства. Так, якийсь «Г. Зъ Меживислочиѣ» пропонував, «щобы Консисторія всѣхъ компетующихъ, достойныхъ прихода, предложила касательному деканальному духовенству, а тое на соборѣ своимъ бѣльшинствомъ голосовъ поставило бы трехъ достойнѣйшихъ и просило бы Владика, дабы одного изъ тихъ трехъ надѣлилъ приходомъ. Имѣе и тое мнѣніе много за собою, именно то, що духовенство деканальное, знающее обстоятельства прихода, могучое и прихожанъ вопросити сли нужно, могучое судити по достоинствѣ компетующихъ, рѣшающее бѣльшинствомъ голосовъ може наилучше и справедливо составить пропозицію. Уникло бы съ тѣмъ способомъ симоніи и подлецтвамъ. А въ концѣ былъ бы то родъ якого самоуправленія въ церквѣ и независимости отъ внѣ»¹⁰¹.

⁹⁷ Слово (1861) 13 (25) травня.

⁹⁸ Там же, 12 (24) липня.

⁹⁹ Там же, 7 (19) червня.

¹⁰⁰ Там же, 19 (31) серпня.

¹⁰¹ Там же, 30 серпня (11 вересня).

Проте частина українського духовенства залишалася на більш консервативних позиціях. У тому ж львівському «Слові» за 1861 р. з'явилася досить аргументована стаття якогось «Л. В. Зъ Рогатиньского», в якій той застерігав від надто легковажного ставлення до ліквідації патронату. На його думку, не урядові чинники, а Церква повинна спершу прийняти відповідне рішення на своєму синоді, бо вона не є приватним товариством, «але есть Церквою католическою, въ Державѣ католической, равноправностию своего обряда пользуючюся, которой право безъ ей согласія нарушати не належитъ. Церковъ тая не есть рабынею вѣрныхъ, а нѣ отъ ныхъ зависима...»¹⁰² Автор допису закликав о. Трещаківського відмовитись від своєї пропозиції, бо не лише патрони винні в тому, що в Церкві були різні зловживання, «але такожъ признати належитъ, же ти не только чрезъ Патроновъ, но и чрезъ инныхъ дѣялися. А для чого ж за злоупотребленія розличного рода исключно только Патроновъ винныхъ и невинныхъ карати?» А крім того «суть бо и теперѣшними часами Патроны, котры не зважаючи на такъ дуже имъ спрїяючїй уставъ, до Церквей и будинковъ священническихъ много и значительнѣйше причиняются»¹⁰³. Невідомого дописувача з Рогатинщини підтримав о. Іван Багринович, який у повідомленні «Зъ Куровичъ» писав: «Маемъ бо въ высокопоставленной шляхтѣ такъ чисто польского изхожденія, яко отъ нашихъ князѣвъ и высокой русской давной шляхты походящихъ потомкѣвъ, хотяй вже римского вѣроисповѣданія, которыи по примѣру предкѣвъ своихъ будують власнымъ иждевениемъ яко патроны церкви рускіи...» Для прикладу він наводить графа Альфреда Потоцького, який фундував 30 церков і на той час за свої кошти закінчував спорудження великого храму в Куровичах¹⁰⁴.

¹⁰² Слово (1861) 6 (18) вересня.

¹⁰³ Там же.

¹⁰⁴ Там же, 13 (25) вересня. Слід зауважити, що подібна доброчинність окремих польських магнатів має чимало прикладів. Зокрема, в Зборові у 1856 р. була збудована прекрасна кам'яна церква. Як писала «Церковная Газета»: «Построеніе сказанной церкви особенно мы должны приписать щедрому вспомоществованію Его Преосвященства Епископа Львовскаго, обряду латинскаго, Господина Луки Баранецкаго. Этотъ Архипастырь желая на самомъ дѣле засвѣдетельствовать любовь и вниманіе свое также ко греческому обряду одной той же спасительной Церкви католической, вместе же какъ покровитель прихода и церкви, состоящихъ въ имѣніи его, стараясь оказать в полномъ смыслѣ значѣніе имени покровителя, участвовалъ въ постройке упомянутой церкви, принимая въ ней не какую-то соразмѣрную часть издержекъ, но такъ сказать, велѣлъ построить ее на собственномъ иждивеніи» (Церковная Газета (1856) 16 (28) августа). У Дубецьку церква Воздвиження Чесного Хреста була перебудована і прикрашена завдяки турботі дідички графині Олександри Конарської. А її родичка, графиня Вайсенвольф, домоглася перетворення дочірньої церкви у Руському Селі в парохіальну, поновила й оздобила її. «И чи жъ дивота, – підсумував автор газетного повідомлення про доброчинність графинь, – що такихъ колляторовъ народъ почитае и за ихъ здоровье и благосостояніе ся молитъ» (Вѣстникъ (1860) 18 (30) червня).

Політичні баталії навколо права презенту і патронату після 1861 р. трохи вщухли. Президія Галицького намісництва у вересні 1862 р. відхилила вироблене крайовим віділом на основі пропозиції о. Ручки прохання до Римського Апостольського престолу про відміну терна. Австрійська адміністрація (очевидно, з тих же політичних причин) побоювалася надмірного посилення польської шляхти в Галичині, особливо у зв'язку з напруженою ситуацією в польських землях під пануванням Росії¹⁰⁵. Однак, у 1866 р. польська більшість таки домоглася свого. Галицький сейм на внесення посла Петруського¹⁰⁶ прийняв ухвалу про скасування терна та повернення світським патронам права «вільного вибору з-поміж усіх кандидатів, котрих ординаріати визнають гідними і здібними»¹⁰⁷. І хоч на сеймових засіданнях і в пресі представники українського духовенства рішуче заперечували проти такого рішення¹⁰⁸, цісарський уряд підтвердив ухвалу сейму¹⁰⁹.

Внутрішній поділ приходського клиру

а) *Парохи, капелани, сотрудники.* У проханнях греко-католицького духовенства до церковних і світських властей дуже часто звучить вимога ліквідувати поділ священиків на парохів і капеланів і, тим самим, усунути різницю в їх оплаті. Болахівська деканальна Рада в цитованому вже поданні до віденського парламенту клопотала, «дабы въ пастырованю духовнѣмъ той подѣль на парохіи и капеляніи знесенъ былъ – бо и пароха и капеляна едно есть званіе, тіи же должносты, та сама праця, еднаки заслуги». На думку священиків з Болахівщини, таким чином вдалося б запобігти частим переходам пастирів з одного приходу на інший та усунути нездорове суперництво й інтриги між ними. Це також сприяло би кращій освіті й релігійному вихованню парафіян, тому що «такіи переходьци неприкладаются въ званію оучительства по законъ Христа, бо гонятъ за корыстьмы мамоны»¹¹⁰. Подібні прохання наприкінці 40-х рр. висловило й духовенство Рогатинського та

¹⁰⁵ *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesyi...*, Allegat LIX.

¹⁰⁶ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 321.

¹⁰⁷ Там же, с. 893; *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesyi...*, Allegat LIX.

¹⁰⁸ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 857-885. Проти проекту відміни терна у сеймі виступили священики Кирилович, Качала, Наумович, Добрянський і Павликів. Львівське «Слово» у 1866 р., крім публікації стенограми обговорення цього питання, присвятило йому кілька спеціальних статей (*Слово* (1866) 26 січня (7 лютого); 9 (21) лютого; 16 (28) березня; 23 березня (4 квітня); 25 травня (6 червня); 3 (15) вересня).

¹⁰⁹ Цісарським розпорядженням від 22 липня 1866 р. було санкціоноване рішення Галицького сейму про відміну терна при обсадженні приходів приватного надання. Однак уряд обумовив за собою право відхиляти кандидатів, які не задовільняли владу з політичних чи моральних міркувань (*Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z czwartej sesyi Sejmu galicyjskiego z roku 1866*, Allegat I, с. 3).

¹¹⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 48.

Бережанського деканатів¹¹¹. Особливо українських священників обурювало те, що «капелянії ведля свѣдоцтва исторіи бували заведени межі иновѣрцями для малого и роскиненого числа католикѡвъ. Подѣлу приходѡвъ на парафіи и капелянії не знає наша Восточна Церкѡвъ»¹¹². Самі капелани вважали збереження такого поділу основною причиною свого «состоянія бѣдного». Навіть позбавлення поміщиків права патронату не могло, вважали вони, поліпшити матеріальний стан духовенства й усунути існуючі в Церкві зловживання. В одному з дописів до «Слова» капелани відверто заявляли, «же патроны такъ много намъ не шкодятъ въ промоціи нашей, но шкодитъ то: же нема ніякой сталої норми въ промованью священникѡвъ»¹¹³.

Аби впорядкувати систему заміщення приходів, парахи з Болехівщини пропонували, «щобы вси оубѣгающіися о чреду пастированья отъ Всечестнѣшого Консистора по ряду старшеньства имущему право пріємства предкляданы были». Вони наполягали, «дабы степень лѣпшого оупосаженія душъ пастырѡвъ ино на лѣтахъ праці въ пастырованью посадовлялся, слѣдно же дабы кляссы оупосаженія на старшеньствѣ оустановлены были, рѣчь бо справедлива, абы священъики надвередывши свои силы въ душъ пастырствѣ при помноженыхъ потребахъ родинныхъ въ трудахъ своихъ лучшу запомогу одержали и ко дальшому дѣланію званія своего послковались»¹¹⁴.

Однак, і це не було виходом з існуючого становища, бо не могло усунути боротьби між священниками за багатші приходи. З листа Антонія Петрушевича до Якова Головацького від 23 березня 1857 р. довідуємося, що «хорошой приходъ Императорской коллаціи теперь очень трудно получить, ибо на такой приходъ компетуетъ старыхъ священниковъ – цѣлый легіонъ, которые уже имѣютъ хорошіе приходи». Як приклад о. Петрушевич наводить парохію Кобаки, на яку претендувало в той час 23 священники і 5 деканів, «а оденъ только получить этотъ приходъ, разумѣется этотъ, которой есть уже въ посѣданіи богатого прихода, но желаетъ получить еще лучшей»¹¹⁵.

б) *Молоді душпастирі*. Деякі священники домагалися ліквідації монополії консисторії щодо пропозиції на участь у конкурсі на заміщення приходів, пояснюючи це тим, що обмеження терна до трьох чоловік не дає змоги

¹¹¹ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 20-21; спр. 49, арк. 5.

¹¹² *Зоря Галицька* (1849) 27 липня (8 серпня).

¹¹³ *Слово* (1861) 8 (20) липня. «Отже мы видимо, – писав від імені капеланів інший дописувач, – же такъ якъ установленіе терна деморализаціи не препятствовало и долю нижшого клира счастлившою не сдѣлало, такъ и перенесеніе власти презентаціи на руки правительства або громадъ не подвигне насъ, но конечно будутъ съ поганьбленіемъ св. вѣры дѣятися гонитвы и всякого рода лицытаціи и торги за приходствами дотолъ, доколѣ не забезпечится матеріальній бытъ клирови нашому такъ, щобъ молодіи священники и на худшихъ посадахъ утриматися и осидѣти могли» (*Слово* 17 (29) червня).

¹¹⁴ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 48.

¹¹⁵ *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-62...*, с. 344.

конкурувати молодим, але здібним і освіченим кандидатам, якщо вони не мають підтримки у вищих колах церковної ієрархії¹¹⁶. Ще в 1848 р. на одному із перших засідань Головної Руської Ради П. Лозинський пропонував, «аби при обсаженію парафії допоки терна трваты буде не на саму тилько старшость, але и особиствъ тилько правдивъ заслуги увага була и жеби меже 3-ма першими Кандидатими, котрѣ юж парохіи мають, умъщеній бувъ бодайби на 3 мѣсци еден такій, що еше парафії не має и котрий на ню найдовше чекае а притѣмъ около наученія люду найбѣльше прауе, бо тилко тим еднимъ способомъ можна молодых и здатных священников до горливости побудити»¹¹⁷. Як уже зазначалося, Галицький сейм у 1866 р. відмінив терно, але зроблено це було не з метою полегшення долі молодих священників, а для посилення впливу польської знаті на українське духовенство і громадськість.

Турботою про сприяння молодим душпастирям позначені й численні прохання духовенства про зміну самого порядку заміщення приходів. Уже в травні 1848 р. Головна Руська Рада на внесення семінариста Івана Гушалевича звернулася до митрополичої консисторії з пропозицією, «абы священники заразъ по посвященію до экзамену Конкурсowego допущенни были»¹¹⁸. Основною причиною такої вимоги було те, що «по отриманію степені Іереїства священники нашіі пры душъ старовництвѣ або яко Адмінѣстраторы Парафій, або яко Кооператоры и то по наибольшой часты не вразъ въ одной мѣсцевости зъ парохомъ, але яко отдѣлни, въ прилученной мѣсцевости осадженніи бувають; чы то яко адмінѣстраторы чы яко отдѣльніи Кооператоры всѣ духовніи справы не подѣ впливомъ пароховъ, але самы подѣ своею одповѣдальностею дѣйствуютъ, оны для того жадной практыки неодбувають, але якъ до тыхъ Часть выдимю, всѣмъ своїмъ обовязкомъ такъ якъ бы оны вже за Конкурсомъ постановлени булы одповѣдають, кольжъ они таки як властывый парохъ всѣ духовніи и парохіальніи чины справують, для чого жъ мають ажъ тры роки чекати, абы ся на пароха могли успособити». Подібні аргументи знаходимо і в листі Болехівської Ради від 9 листопада 1848 р.: «Дабы молоде Духовенство передъ одержаньемъ степеня пресвѣтерства до истязанья богословного или конкурса допущене было – бо до нинѣшного дня смутніи дѣзнанья вторятся, що молодіи священники въ добѣ процвѣтающей силы принуждены суть тягаться изъ мѣсця на мѣсце и в своѣмъ оубожествѣ пекчися о выживленіе свое и своей родыны, а часто безъ обыталища изъ чужой хаты вызирати того щасливого реченьця, коли позволятъ конкурсъ

¹¹⁶ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 16.

¹¹⁷ Там же, арк. 13.

¹¹⁸ Там же, арк. 4. До 1829 р. греко-католицькі священники в Галичині складали конкурсний іспит на заміщення приходу відразу після отримання духовного сану. Указом губернатора від 4 травня 1829 р. № 26410 запроваджено, щоб усі майбутні душпастирі допускалися до конкурсу лише після обов'язкової трирічної практики в якості сотрудників або адміністраторів парохій (там же, арк. 7-8).

писати – тымъ часомъ ѳтвыкають ѳтъ праць званія свого, и мѣсто добрыхъ постырѳвъ, стаются нужденными господами»¹¹⁹. Як писав у віденському «Вѣстнику» Василь Зборовський, лише у Львівській архієпархії в 1850 р. було 152 священники, які перебували на адміністрації чи коопературі понад три роки, до того ж 147 подібних посад були вакантними. В середньому ж протягом трьох років лише 15 чол. отримували самостійні приходи¹²⁰.

Справжнім лихом для молодих священників були часті переміщення з одного приходу на інший. Щоб хоч якось покрити збитки, яких зазнавали молоді священники під час цих переїздів, польський ксьондз Стемпек від імені духовенства обидвох обрядів вніс у 1866 р. до Галицького сейму пропозицію про відшкодування їм відповідних коштів¹²¹. Сейм ухвалив задовільнити прохання про компенсацію для сотрудників, додавши до них ще й адміністраторів приходів. Виступаючи з обґрунтуванням такої поправки до пропозиції о. Стемпка, крилошанин Гипилевич сказав, «же тії адміністратори ще в гіршім суть положенію як самі сотрудники приходскії», бо повинні займатися господаркою, яка є єдиним джерелом їхнього утримання. «Завідатель мусит завше бути готовим мимо воли до переселенія ся, а тоє з більшими трудностями єсть получене, понеже волочити мусит з собою также і снаряди господарскі»¹²². Крім того, адміністратори приходів мали ще й інші труднощі. Отримуючи

¹¹⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 40, арк. 8; 47-48.

¹²⁰ *Вѣстникъ* (1850) 11 (23) липня. «Система коопературокъ, – значав у цитованій уже статті М. Синевидський, – не соглашаєся ись нашимъ обрядкомъ, съ его пытоменными свойствами, а тии є: що наши духовни жонати, одтакъ, що ведлѣ давного оукладу нашої землицѣ кожда церковь будь матрична, будь то філіяльна є грунтами внована. Изъ тихъ двохъ причинъ кооператоръ оу насъ не мешкає съ парохомъ в однімъ дому, якъ в латинскомъ обрядку, но окреме а звичайно при церквѣ філіяльній, або вѣ прилученѳмъ сельѣ. Изъ такого оустройства возникаютъ обтяжности для пароха и кооператора. Для пароха, бо не має изъ свого кооператора точной, швидкой, на всякій случай готовой послуги и помочи. Кооператоръ зновъ двоякимъ способомъ є оскорблений: разъ, що дѣйствує пастырски для выгоды парафіянъ належащихъ до прилученой церкви або мѣсцевости, а оувесь дохѳдъ забирає, грунта оуживає – парохъ... Друга оскорбна для кооператора є та, що ѳнъ вѣ матричной церквѣ, або мѣсцевости має повинуватись и найтяжши дѣйствія сповняти: має катехизувати вѣ школѣ, церквѣ, а до хорихъ хто найбільше ходить якъ не сотрудникъ. Сли верхъ того такой священникъ лучить на пароха лише о собѣ дбающого, выберячливого, становище его є тогда нестерпне» [*Зоря Галицка* (1849) 27 липня (8 серпня)].

¹²¹ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 128-129. Вказуючи на мізерну оплату, яку отримують вікарії, він зауважив, що з неї важко вижити сидячи на місці, а для того, щоб кудись переїхати, особливо з сім'єю і нехитрим скарбом, такий сотрудник мусить залазити у величезні борги. Порівнюючи становище «кооператорів» з державними чиновниками, котрі під час зміни місця праці не втрачають платні й отримують кошти на переїзд і винагороду за пошкоджені речі, автор внеску вважав, що перші не повинні бути гірше трактовані від других. Адже пастирі «працюючи для духовного добра своїх овечок, не лише час і сили, але й здоров'я і життя піддають небезпеці, відвідуючи хворих, однак не лише чиновники, але й навіть прислуга краще оплачується від священників» (там же, с. 264).

¹²² *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 924-925.

найнижчу оплату і будучи найбільш залежними від сваволі патронів і консисторії, адміністратор зі своєю сім'єю нерідко був змушений уживатися з вдовою і дітьми попереднього пароха чи капелана, які займали плебанію і також не мали іншого притулку¹²³.

Консисторія часто по кілька років після смерті душпастира не виставляла його парохію на конкурс, очікуючи, поки хтось із синів не отримає висвячення і не прийме на себе опіку над своєю матір'ю та іншими дітьми. Це неписане правило призвело до того, що в середовищі греко-католицького клиру існували цілі династії священників, які протягом кількох століть були пов'язані з певною місцевістю; як наприклад, Темницькі в Теробовельщині, Проскурницькі й Руданські на Підгір'ю, Білинкевичі в Станіславщині, Левицькі, Сембратовичі й Копистинські на Лемківщині¹²⁴. Така кастовість мала, безперечно, й негативні риси, але, разом з тим, вона допомагала духовенству протистояти часто несприятливим навколишнім обставинам. Одним із прикладів єдності й солідарності клиру було утворення фондів для підтримки священничих вдів і сиріт.

в) *Священничі сім'ї*. Отримуючи надзвичайно низьку оплату, сільський пастир практично не мав жодної змоги нажити бодай якийсь маєток, бо не володів ні власним полем, ні, навіть, власним будинком. Як писав у 1851 р. у статті «Слово о состоянію священниковъ русскихъ» парох з Гошева Іван Трємбїцький, «ледво кости священника въ грѣбъ зложатъ, оуже и коморник дверѣ печатаетъ, остатни лахи подертои реверенды таксуетъ, инвентаръ пишеть... Мужъ и отецъ печаливый идетъ въ темный грѣбъ, а вдовица съ дѣтьми безъ притулку, безъ способу до житія идетъ по пѣдъ чужїи плоты, дѣты безъ науки, безъ вихованія возрастають, розходятся въ свѣтъ та стаються нещастного жребія служебниками»¹²⁵. Злидні й нестатки не лише переслідували найближчу рідню покійних душпастирів, але й підривали престиж і авторитет всього духовенства. «Состояніе вдовъ и сиротъ священническихъ есть такъ печальное, що тїи по случившойся смерти священника позоставлены безъ всякой помощи и жиючи въ крайной нуждѣ на поруганіе иннымъ сословіямъ служатъ, черезъ що и станъ священнической въ томъ отношенію много страдае», – зазначав у газеті «Слово» за 1867 р. якийсь священник зі Снятина¹²⁶.

¹²³ *Вѣстникъ* (1850) 11 (23) липня.

¹²⁴ Отець С. Матковський згадував: «Наше духовенство в минулім столітті представляло собою дуже тісно зв'язане тіло – майже касту – що жила своїм питомим життям, своїм світоглядом, своїми традиціями, звичаями і обичаями. Воно було солідарне, а його поведення однодушне й однозгідне, основане на своїх традиціях, яких сильно придержувалося, та було на них горде. Воно ж звикло було від давна полагоджувати всі свої справи церковні, народні, а навіть родинні на деканальних соборчиках, або інших священничих з'їздах» (С. Матковський, *Три синодальні архієреї*, Львів 1932, с. 10-11).

¹²⁵ *Вѣстникъ* (1851) 22 лютого (6 березня); 24 лютого (8 березня).

¹²⁶ *Слово* (1867) 18 (30) листопада.

На відміну від державних чиновників, після смерті яких спадкоємці отримували пенсію в розмірі третини їхньої платні, вдови і сироти греко-католицьких духівників жодної державної підтримки не мали. У зв'язку з цим духовенство обидвох галицьких владицтв утворило свої єпархіальні фонди. У Львівській митрополичій архієпархії необхідність заснування товариства для допомоги вдовам і сиротам священників обговорювалася ще в часи єпископства Миколи (Скородинського, 1798-1805), але до реалізації цих планів дійшло лише на початку 20-х рр. XIX ст.¹²⁷ У Перемишльській єпархії подібне об'єднання духовенства для допомоги вдовам і сиротам було утворене значно пізніше завдяки старанням єпископа Івана (Снігурського)¹²⁸. Однак, без сум-

¹²⁷ J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 1018-1019. На запит митрополичої консисторії парафіяльне духовенство у 1820-1821 рр. погодилося утворити такий фонд на основі добровільних внесків. З цією метою 24 червня 1821 р. у Львові зібралися всі декани і віцедекани архієпархії й одностайно вирішили: 1) з яких джерел повинен бути заснований цей фонд; 2) якою має бути величина основного капіталу і в яких розмірах буде надаватися допомога; 3) за якими принципами повинен управлятися фонд.

Що стосується засобів, які повинні були утворити необхідний базовий капітал для надання допомоги вдовам і сиротам, то передбачалося, що його основу складатимуть добровільні пожертви, розмір яких визначатиме кожен священник самостійно. Ці внески збиратимуться до того часу, аж поки лише за рахунок процентів від усієї суми можна буде забезпечити всіх, хто потребує такої підтримки. Крім того, спеціальні датки мали робити священники, які отримали духовний сан, перейшли на кращу парохію або зайняли якусь церковну посаду. Частина коштів від пожертвувань вірних під час посвячення церков, храмових свят та інших урочистостей, а також зібраних духовенством з нагоди торжеств у священничих сім'ях також мала би надійти на рахунок фонду. Засновники надіялися, що неодружені, бездітні або повдовілі душпастирі проявлять благодійність, маючи вже подібні прецеденти. Так, парох з Опришківців В. Горбачевський ще у 1815 р. заповів на користь вдов і сиріт 50 дукатів, а о. П. Крайковський, парох з Новиці – 100 гульденів. Подібної доброчинності священники сподівалися і від патронів.

Розмір цієї допомоги, яка надавалася вдовам з дня смерті чоловіка, визначався залежно від того, скільки часу він душпастирював, і становив від 20 до 40 гульденів. Хлопчики віком до 16 років мали отримувати 35 рин. 35 кр., а дівчата до 14 років – 18 рин. 30 кр.

Для управління фондом була утворена комісія у складі двох приходських священників і одного секретаря, яку очолював іменованим митрополитом представник капітули. Членів комісії обирали на єпархіальних синодах терміном на 3 роки і ті повинні були працювати без будь-якої винагороди. Для збору внесків у кожному деканаті створювалася каса й обиралися двоє уповноважених. Центральна каса знаходилася у соборі Св. Юра у Львові. Передбачався суворий контроль і систематична звітність у фінансових справах (J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 1019-1022).

Рішення синоду були підтверджені цісарським декретом Франца I від 1 жовтня 1823 р., хоч сам статут фонду зазнав у майбутньому багатьох змін і модифікацій (там же, с. 1023). Зокрема, у 1841 р. на вимоги духовенства комісія фонду внесла пропозицію до ординаріату, щоб не очікувати, поки основний капітал досягне визначеного розміру, а «абы зъ отсотковъ отъ тогожъ капитала и зъ части складокъ клиру архієпархіального сироты цѣлу, а вдовицѣ только половину назначеной статутами запомаги побирати могли» [*Слово* (1867) 29 квітня (11 травня)]. Церковний провід погодився з цим проханням.

¹²⁸ Згідно з цісарським декретом, виданим на прохання владики 2 грудня 1838 р., дозволялося заснування такого товариства як неофіційного приватного інституту. Розпорядженням

ніву, ті допомоги (від 10 до 40 гульденів), які надавав рідні покійних отців фонд, хіба що рятували їх від жебрацтва, але аж ніяк не могли забезпечити належного утримання. Для порівняння, вдови чиновників найнижчого рангу отримували щорічно пенсію 100 рин.¹²⁹ Тому духовенство домогалося від властей відповідної підтримки і для своїх сімей. У 1848-1849 рр. на адресу Головної Руської Ради надійшло кілька таких прохань¹³⁰.

Апелюючи до державної влади, священники просили поширити на них ті пільги, які мають державні чиновники. «Здаєся, щоби тоє и бути повинно, понеже и насъ правительство и въ свѣтскѣмъ взглядѣ за своихъ чиновникѣвъ оуважає», – писав у статті «О вдовахъ и сиротахъ священническихъ» о. Трещаківський¹³¹. Його підтримав о. Трембіцький з Болехівщини у дописі «Слово о состоянію священниковъ русскихъ», надрукованому в 24-25 числах «Вѣстника» за 1851 р.¹³² Подібну пропозицію внесло і духовенство з Коломийщини, а священники з Городенківського деканату подали петицію до ві-

консистерії від 29 лютого 1840 р. була призначена комісія, котра зайнялася реалізацією задуму. Вона 22 травня 1840 р. видала відозву до клиру, в якій обґрунтувала необхідність утворення фонду, вказала джерела, з яких він повинен формуватися. Ця відозва знайшла відгук у більшості духовенства і з 1843 р. почали надходити добровільні пожертвування. Таким чином до 1848 р. було зібрано суму 10 760 гульд. У цьому році ухвалено перший статут перемишльського єпархіального фонду, який в основному збігався з львівським, але мав свої особливості. Зокрема, в ньому встановлювався точний розмір щорічних внесків: для парохів – 6 рин., капеланів – 4, для адміністраторів приходів і приватних помічників – 2 рин., а для сотрудників і помічників, оплачуваних релігійним фондом, – 3 рин. Для усіх вдів передбачалася однакова допомога без поділу їх на категорії. Для сиріт хлопчиків щорічні видатки були визначені в розмірі 30 рин., а для дівчат – 20. Хлопці мали отримувати допомогу до 16 років, а дівчата до 18. До того часу, поки основний капітал не досягне необхідної величини, передбачалося половину щорічного прибутку розподіляти порівну між усіма вдовами і сиротами (J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 1023-1026).

Зокрема, у 1850 р. загальний прибуток від процентів на основний капітал і внесків духовенства складав 4 468 рин. 9 кр. З нього 171 вдові було роздано по 8 рин., а 165 сиротам – 6 рин. 20 кр. Одній сироті була надана надзвичайна допомога в розмірі 16 рин. Решта коштів перераховано до основного фонду [*Вѣстникъ* (1851) 22 травня (3 червня)].

¹²⁹ *Слово* (1867) 18 (30) листопада. Пенсія рідні покійного чиновника визначалась у розмірі третини від його річної платні.

¹³⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 32; 76-79.

¹³¹ *Зоря Галицька* (1850) 4 (16) січня; 25 січня (6 лютого).

¹³² *Вѣстникъ* (1851) 24 лютого (8 березня). Отець Трембіцький пропонував: «Намъ ся въ такъ важномъ предметѣ треба пѣдъ покровительство нашей великой державы оутѣкати; аще мы потребны чиновники есьмы въ краю, которыи свое здоровье, житье, часъ и цѣльйй промыслъ свой для народа и оуслужъ державы жертвуемъ, таяжъ о насъ, о нашихъ вдовицахъ и сиротахъ да благоволятъ промыслити, и намъ къ житію потребныя средства опредѣлити». Від імені всього духовенства він просив: «Най наше желаніє и найсмирнѣйше прошеніє знайдець мѣстце ъу трону Найяс. Монарха и ъу в. министерства, а до теперъ зложеный капиталъ на фондъ вдовиць и сиротъ нашихъ влучень будетъ до фонду вдѣвъ и сиротъ чиновниковъ Австрійскихъ, або до фонду релігійного, и такса подѣбно якъ онымъ по степени и достоинности священникамъ вымѣрена и оузаконена».

денського уряду, «чтобъ принявши фондъ свящ. вдовъ и сиротъ недостающій на оудержаніе вдовъ и сиротъ священническихъ, гроши побирано отъ каждого священника въ соразмѣрности до его жалованія, и такое попеченіе о ихъ семействахъ имѣло, яковымъ чиновники государственныи пользуются»¹³³. Важливим аргументом на користь такого вирішення проблеми було те, що в Буковині родини православних душпастирів отримувала після їх смерті пенсію з релігійного фонду по 80, 100 і більше гульденів¹³⁴.

У 1850 р. Лев Трещаковський через *«Зорю Галицьку»* звернувся до греко-католицького клиру: «Понеже той предметъ есть дуже великой ваги, бы тыхъ мужей дѣти, которіи суть свѣтила народа, и о его душевне и тѣлесне щастье ся старають, по ихъ смерти не пошли блудомъ; сего ради дуже полезнымъ бы було, на той предметъ разъ уже повное вниманіе звернути, и о томъ бы ся общіи и спасительніи мнѣнія оутворили, въ часописахъ разговоритися: бы крайнѣйшой нашої нуждѣ зарадити, и то такъ зарадити, дабы щось полезнѣйшого якъ доси можъ для нашихъ милыхъ выдумати»¹³⁵. Подібну кампанію у віденському *«Вѣстнику»* започаткував Василь Зборовський¹³⁶. У тій же газеті дописувач з Коломиї зазначав: «Видимъ, что фондъ свящ. вдовъ и сиротъ оупадаеть, въ чемъ есть поводъ точно не знаемъ». Він запропонував керуючій комісії подавати точні фінансові звіти «весьма подробного выказанія прихода по мѣстностямъ, даже особамъ», тому що «лишь таковы высчеты откроютъ причины оупадка фонда и наведутъ до размышленія, что дѣлати на сей поръ»¹³⁷.

Насамперед непокоїло те, що не всі священники і не завжди вчасно сплачували внески. Так, *«Зоря Галицька»* в 1850 р. повідомляла, що у Львівській єпархії замість належних 7 тис. рин. до фонду щорічно надходить лише 3-4 тис. Натомість на виплату допомоги витрачається близько 6 тис. ринських¹³⁸. А

¹³³ *Вѣстникъ* (1850) 31 серпня (12 вересня).

¹³⁴ *Церковная Газета* (1857) 10 (22) октябрю.

¹³⁵ *Зоря Галицька* (1850) 25 березня (5 квітня).

¹³⁶ *Вѣстникъ* (1850) 28 грудня. «Вопросъ о фондѣ для вдовиць и сиротъ священническихъ звертае чимъ разъ больше публичне вниманіе на себе. Не только священники, но и чувствующи ровно съ ними свѣтски особы подносять голосъ въ той важной справѣ, и не дивно, бо не еденъ съ первыхъ и послѣднихъ перейшолъ горкую школу зголоднѣлои сиротки русскои, не одного обливали по стократъ разы струи слезъ, матери вдовицы, не еденъ тонулъ въ потопъ власныхъ слезъ, выдѣвшися оставленнымъ безъ всякой помощи въ томъ великомъ, но въ чувства ледоватомъ свѣтѣ», – писав Заборовський (сам мирянин) наприкінці 1850 р. Зауваживши, які великі надії породило утворення фонду, з яким ентузіазмом духовенство складало внески, автор статті висловив здивування, що фонд «по сей день не приноситъ пожаданныхъ користей». А тому «безъ сомнѣнія стоило бы труда, абы що ся тычить фонду для вдовъ и сиротъ, каждый где кто яку гадку мае, подалъ туюже до публичной вѣдомости».

¹³⁷ *Вѣстникъ* (1850) 31 серпня (12 вересня).

¹³⁸ *Зоря Галицька* (1850) 13 (25) грудня.

дописувач *«Церковної Газети»* зі Львова, розповідаючи, що семінаристи пожертвували на користь вдів і сиріт 10 гульденів, висловив надію, що їхній вчинок «послужить кь тому, что не будетъ имѣть повода жаловаться на жестокосердіе и равнодушіе, какое встречаемъ нынѣ у многихъ изъ духовенства, въ отношеніи вспомошествованія упомянутого вдовьего и сиротскаго фонда»¹³⁹.

З цією проблемою була пов'язана й інша. Внаслідок повільного зростання основного капіталу надії на поліпшення становища вдів і сиріт відкладалися на далеке майбутнє. Тому парафіяльне духовенство пропонувало, щоб «кождый священникъ, безъ розличія малъ бы платити певну рѣчну квоту на фондъ вдовиць, такъ якъ податокъ, а въ случаю запереченья, абы го до того ексекуціею присиловати. Розумѣся, що до того треба синодальной оухвали и... навѣтъ оузаконенія зъ стороны правительства. Щорѣчний приходъ помянутого податку не малъ бы ся капітализовати, ино щорочне на виплаченъе помянутыхъ пенсій оуживати... Такой способъ, – на думку одного із священників, – допроводилъ бы найскорѣйше до намѣренои цѣли, и здаеся быти найсправедлившимъ, понеже каждая генерация платила и пользовала бы ся своими датками, где подля нынѣшнихъ вкладокъ, котрѣ ся всѣ капітализовали, матери наши, которыхъ мужи причинялися черезъ многи лѣта до помянутого фонду, оумирали въ нужди безъ всякои помощи, и тяжело абы ихъ дочери дождалися якои помощи если колись повдовѣють. И такъ складки теперѣшни принесли бы може великую пользу правнукамъ, а нынѣшни вдовиць и сироты будутъ зъ голоду млѣти, або мусятъ о жебраномъ хлѣбѣ жити»¹⁴⁰. Під тиском нижчого духовенства у 1861 р. комісія фонду Львівської архієпархії звернулася до ординаріату з проханням дозволити видавати вдовам допомогу в більшому обсязі й отримала згоду¹⁴¹.

Пропонувались і засоби впливу на тих священників, які відмовлялися від участі в товаристві для допомоги вдовам і сиротам. У згаданій вже статті «Кѣлька словъ колись нещастной сироты русскои о фондъ для вдовиць и сиротъ по русскихъ священникахъ» Василь Зборовський писав: «Що ся тичить

¹³⁹ *Церковная Газета* (1856) 1 (13) марта.

¹⁴⁰ *Вѣстникъ* (1850) 28 грудня.

¹⁴¹ *Слово* (1867) 29 квітня (11 травня). У Перемишльській єпархії, де об'єднання священників для підтримки вдів і сиріт утворилося пізніше і капітал був значно менший, важче було реалізувати такий принцип. Але і тут, починаючи з 1853 р., духовенство підняло питання про необхідність збільшення допомоги. Єпископська консисторія 28 лютого 1854 р. звернулася до клиру із закликом подавати свої пропозиції щодо зміни статуту товариства. Частина священників пропонувала, щоб всі щорічні внески розподілялися, а до основного капіталу зараховувались лише проценти і надзвичайні пожертви; інші вважали, що на потреби вдів і сиріт необхідно виділяти дві третини від усього річного приросту. Однак ці пропозиції не були прийняті. Натомість, у 1855 р. вирішили, що кожен священник, котрий отримав самостійний приход, повинен сплачувати внески у розмірі 4% від своїх доходів, а ті душпастирі, які перебували на тимчасових посадах, – 1% (J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 1025-1028). У Львівській єпархії щорічні внески були визначені в розмірі 2% (*Слово* (1867) 10 (22) червня).

тихъ, котри теперъ до того важного фонду не причиняются, думаемо, жеби то добре было, абы овыхъ, котри платятъ по назвиску въ нашихъ часописахъ оумѣщати, а такъ може прецѣнь не едно, по нынѣ озяблое сердце розогрѣся моральнымъ впливомъ и подасть помощь такъ благородному підприємію»¹⁴².

Очевидно, що такі методи морального впливу сподіваних результатів не давали. Тому в 1853 р. Перемишльська греко-католицька консисторія звернулася до Галицького намісництва з проханням вжити примусу щодо тих священників, котрі не хочуть сплачувати внески. Однак, крайовий уряд, з огляду на те, що фонд за статутом є приватним інститутом, відповів, що консисторія має достатньо можливостей, щоб самостійно впливати на своїх підопічних. Незабаром відповідні розпорядження були прийняті. Рішенням консисторії від 13 лютого 1859 р. було встановлено, що ті душпастирі, котрі вчасно не сплатили належного внеску, повинні персонально прибути для пояснень до Перемишля (а кошти на таку подорож значно перевищували суму пожертви). Якщо порушення повторювалось, то священник усувався з конкурсу на кращі приходи і навіть міг бути позбавлений духовного сану¹⁴³.

Усі ці зміни знайшли відображення в новому статуті фонду підтримки вдів і сиріт Перемишльської єпархії, прийнятому в 1866 р. За час існування товариства з 1848 р. до кінця 1865 р. основний капітал зріс з 10 760 рин. до 83 309 рин. 40 кр. Це дало змогу збільшити щорічну допомогу для вдів до 100 рин.¹⁴⁴

У цьому ж році відбулося зібрання уповноважених від деканатів Львівської архієпархії, яке також прийняло проект нового статуту єпархіального фонду¹⁴⁵. Були визначені розміри щорічних постійних внесків (4% від доходу священника) і надзвичайних пожертвувань. Зміни торкнулися і порядку розподілу допомоги. Було встановлено, що з щорічних прибутків сума в 2000 рин. повинна перераховуватись до основного капіталу, а 600 рин. – до резервного фонду, призначеного на адміністративні витрати і надзвичайні допомоги. Решта коштів підлягала розподілу між усіма вдовами і сиротами віком до 18 років на рівні частини. Поділ вдів на категорії було ліквідовано¹⁴⁶. Суттєві нововведення були запропоновані з метою удосконалення управління справами фонду та кращого обороту нагромаджених капіталів. У пресі пропонувались можливості купівлі нерухомості, створення свого банку¹⁴⁷. Проект статуту винесли на обговорення і лише в газеті «Слово» за 1867 р. з'явилося близько 20 дописів і статей на цю тему. А якийсь священник зі Снятина навіть запропонував свій

¹⁴² Вѣстникъ (1850) 30 грудня.

¹⁴³ J. Pelesz, *Geschichte der Union...*, с. 1029.

¹⁴⁴ Там же, с. 1030.

¹⁴⁵ ЦДДА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 3188, арк. 1-12.

¹⁴⁶ Слово (1867) 6 (18) травня. Згідно зі звітом комісії, що управляла справами фонду вдів і сиріт Львівської архієпархії, основний капітал за 1846-1865 рр. зріс від 125 852 рин. до 230 160 рин.

¹⁴⁷ Слово (1867) 10 (22) червня; 1 (13) липня; 12 (24) липня.

варіант статуту¹⁴⁸. Звичайно, що до реалізації цих пропозицій дійшло аж в наступні десятиліття.

2) *Дяки і церковний причет*. Проблема поліпшення матеріального становища духовенства стосувалася також і дяків, які не лише виконували роль церковної прислуги, але й вчителювали в сільських парохіальних школах. Їхні проблеми часто піднімалися на засіданнях Руських Рад у 1848-1849 рр. Уже під час перших засідань на пропозицію заступника голови Івана Борисікевича утворили спеціальну комісію, до якої ввійшли представники світської та духовної інтелігенції, яка повинна була з'ясувати потреби дяків¹⁴⁹. Комісія дійшла висновку, що вирішити це питання можна тільки в комплексі з усіма шкільними справами¹⁵⁰.

Члени Перегінської деканальної Ради, розглядаючи причини важкого становища руського обряду, зазначили, що він «кромѣ скупого и дуже нужденного утримання нашихъ Священникѡвъ, ще черезъ тоє пониженої збѣтає, що наши бѣдни громади Дякѡвъ и Паламарѡвъ утримувати суть помушени, а тимъ часомъ в латинскихъ заможныхъ Фундушъ ихъ утримує»¹⁵¹.

У листах до Головної Руської Ради дяків з Бучацького, Жовківського, Коломийського, Станіславського округів¹⁵² перелічується цілий ряд кривд і утисків, яких вони зазнають від поміщиків, урядовців і навіть селян. Праця дяків не мала гідної пошани від людей, бо їхня плата була надто мізерною, а самі громади не могли або й не хотіли покращити їх становище. Дідичі могли безкарно забрати їх наділи, а за вчинений опір віддати до війська, державна влада покладала на їх плечі обов'язок ношення курсорій, відриваючи від праці в церкві й школі. Але найбільше дошкуляли дякам свої ж священники. Як скаржились у листі до Головної Руської Ради дяки Бучацького деканату, «еще жаденъ дякъ не можетъ сказати ажебы ему его Священникъ якесь далъ утриманіє, дякъ въ часѣ контрактѡвъ дяковскихъ, естли прійдетъ за мѣстцемъ до отца Честного, на самъ передъ яко начальника Церкви С[вя]той непитаєтъ отецъ чест. дяка о церковныхъ бѣставахъ, спѣвахъ, и тимъ подобныхъ рѣчахъ Церкви С[вя]той, але питаєтъ, естли мѣетъ дякъ сѣяти въ поли и въ бричцѣ вожками и батогомъ орудувати добре, бо естли не оумѣетъ, мѣстця не маєтъ»¹⁵³.

Священники, зі свого боку, також мали поважні причини нарікати на дяків. Григорій Боднар у квітні 1849 р. скаржився Якову Головацькому: «Повтихало громке набоженство наше по селахъ, лишъ дякъ пянюга по боль-

¹⁴⁸ Слово (1867) 18 (30) листопада, 22 листопада (4 грудня), 25 листопада (7 грудня), 29 листопада (11 грудня), 2 (14) грудня.

¹⁴⁹ ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 41, арк. 150; спр. 2, арк. 18.

¹⁵⁰ Там же, спр. 41, арк. 149.

¹⁵¹ Там же, спр. 4, арк. 162.

¹⁵² Там же, спр. 41, арк. 156-157, 161-169.

¹⁵³ Там же, арк. 163. Поет Микола Устиянович, описуючи бідування дяків Холоївського деканату, з розпачем заявив, що «пастухъ которій въ громадѣ безроги пасе большое отриманіє и значеніє має нѣжели въ Священника дякъ». До того ж, як пише він далі від

шой части – бринить та хрипить в православної (українській. – О. Т.) Церкви в кутъ – та ще локтями одпихає – аби му другій якій цѣкавий хлопець хлѣбъ не одобравъ»¹⁵⁴. Дяки й самі відчували брак належної освіти, а тому серед їхніх прохань до властей зустрічаємо й вимогу утворення інституту дяковчителів¹⁵⁵, здачі обов'язкових іспитів та отримання спеціального посвідчення про відповідність своїй посаді¹⁵⁶.

Головна Руська Рада неодноразово подавала до митрополичої консисторії і австрійських властей прохання про поліпшення матеріального становища дяків¹⁵⁷. Але ці заходи не мали успіху, бо крайовий уряд на чолі з губернатором Голуховським поставився неприхильно до побажань греко-католицького духовенства, мотивуючи свою позицію тим, що дяків не можна прирівнювати до латинських органістів і виплачувати їм гроші з державної скарбниці, бо релігійний фонд виник з маєтків Римо-Католицької Церкви і лише вона має право його використовувати¹⁵⁸. Подібну позицію зайняло й міністерство у Відні¹⁵⁹.

Релігійний фонд

Як бачимо, вирішення багатьох проблем внутрішнього життя Греко-Католицької Церкви, зокрема, поліпшення матеріального становища священників, їхніх сімей та церковного причету залежало від наявності необхідних коштів.

імені дяків: «Священники кажуть же мы з ихъ ласки жьємо, кобы то они не хотѣли з насъ жыти, таже то они мають всього подостатокъ, а мы бѣдніи не маеме и хрыстианской одежды на хребтѣ – а чыжъ то есть любовь хрыстианско руска, и гдежъ нинѣ справедливости шукати, коли й межи духовніми особами которіи правды научають такова несправедливість ся дѣеть» (там же, арк. 170-171).

¹⁵⁴ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-1849..., с. 360.

¹⁵⁵ Зоря Галицка (1848) 10 жовтня.

¹⁵⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 41, арк. 167.

¹⁵⁷ Там же, арк. 151-154; 155; Зоря Галицка (1849) 24 серпня (5 вересня).

¹⁵⁸ ЛНБ, відділ рукописів, ф. О. Терлецького, спр. 165 / п. 15, арк. 6.

¹⁵⁹ Яків Головацький, який у складі делегації галицьких русинів перебував у столиці, в листі до брата Петра 2 вересня 1849 р. повідомляв, «що просьба головної ради възглядомъ пенсії для дяковъ, була въз розсудженью Министеріи. Але щожъ Г-нъ Шашкевичъ радъ бувъ всѣма силами поперти тую справу. – Но нема фонда – подали запитанье до пресидіи и счетоводни Львовской, и бтти прійшло що нема ниякого пособия, фондъ духовный вычерпанный. – Министерство казало обраховати, килько бы потреба рочне для пенсії дяковъ и оказалось, що кобы лишь для каждого дяка 25 рин. ср. рочне вызначити хотѣли, припала бы сума на 2000 дяковъ 50 000 з. р. ср. (!) Министерство каже неможе безъ сойму нового тягару вкладати на край безъ призволения сойму. – Одже тая справа мусить ся задержати до будущего сойму краевого. Треба ся протое старати, абы выборы на соймъ добре выпали, а тогда гараздъ и дяки могутъ ся сподѣвати, же им признасть соймъ плату, и вынайде фондъ» (Лист Я. Головацького до брата Петра, 2. 09. 1849 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-1849..., с. 384). Та надії на Галицький сейм виявилися, як і в інших випадках, марними (*Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 1836; *Allegaty do Sprawozdań stenograficznych z trzeciej sesyi...*, Allegat LXXXV).

Релігійний фонд, саме з цією метою утворений цісарем Йосифом II, був недостатній. За свідченням урядового комісара в крайовому сеймі 1865 р., цей фонд мав заборгованість до 7 млн. гульденів, а держава зі своєї скарбниці щороку додавала по 500 тис. гульденів на потреби духовенства¹⁶⁰. Крім того, римо-католицька ерархія вважала релігійний фонд своєю власністю, оскільки він був утворений здебільшого за рахунок конфіскації її майна, і висловлювала незадоволення тим, що 5/6 видатків з нього йде на користь греко-католицьких священників¹⁶¹.

Натомість, українське духовенство намагалося довести своє право на фінансування з релігійного фонду тим, що більшість маєтків Латинської Церкви в Галичині були незаконно забрані від громад східного обряду в часи Речі Посполитої. З цього приводу митрополит Михайло (Левицький) у 1841 р. опублікував спеціальний меморіал з детальним аналізом джерел збагачення Римо-Католицької Церкви в Галичині¹⁶². Під час революції 1848-1849 рр. в окремих петиціях до державних органів від руського клиру були й вимоги розподілу релігійного фонду і передачі його під контроль Церкви¹⁶³. Яків Головацький у листі до Дениса Зубрицького закликав його підготувати відповідну історичну довідку, в якій перерахувати усі ті добра, що колись були в розпорядженні греко-католиків¹⁶⁴. Полеміка навколо релігійного фонду з новою силою розгорілася в Галицькому сеймі. Польська більшість намагалася поставити його під свій контроль, що викликало рішучий опір українських послів. Зрештою австрійський уряд залишив фонд у своєму віданні¹⁶⁵.

Таким чином, незважаючи на формальне проголошення рівності усіх католиків Габсбурзької імперії, Греко-Католицька Церква в Галичині у порівнянні з Латинською перебувала в пониженому, пригнобленому становищі, бо була Церквою народу, протягом століть позбавленого своєї державності, своєї суспільної еліти і навіть власної національної самосвідомості. Тому боротьба за фактичне зрівняння українського священства з латинським була органічною складовою національно-визвольного руху галицьких русинів, провідником та ідеологом якого й стало духовенство.

¹⁶⁰ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 1384.

¹⁶¹ Там же, с. 200; *Слово* (1866) 22 січня (3 лютого); 20 квітня (2 травня).

¹⁶² М. Malinowski, *Die Kirchen- und Staats-Satzungen...*, с. 435-466.

¹⁶³ ЦДІА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 33, арк. 3, 55.

¹⁶⁴ У листі до брата Петра Яків Головацький рекомендував просити Дениса Зубрицького, «щобы ласкавъ бувъ составити всъ возможны доводы..., що наши епископи и приходы были богато надани и що Ляхи поотбирали намъ нашии епископскіи и монастырскіи имѣнія и подавали Латинникамъ – а слѣдовательно, що намъ по правѣ слушности належится равноправность съ Латинниками – що мы маемъ право до ихъ фонда религіяного, яко поставшого изъ нашихъ имѣній» (*Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49...*, с. 390).

¹⁶⁵ *Stenograficzne Sprawozdania z trzeciej sesyi...*, с. 452-469.